

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Olga Fojtíková

**Litevská gramatika Daniela Kleina a její
souvislost a srovnání s českou gramatikou
Vavřince Benedikta z Nudožer**

**The Daniel Klein's Lithuanian grammar and its
relation to and comparison with the Czech
grammar by Vavřinec Benedikt from Nudožery**

Praha 2012

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D.

Ráda bych poděkovala vedoucímu své diplomové práce Doc. PhDr. Iljovi Lemeškinovi, Ph.D. za výjimečný osobní přístup, cenné rady a čas, který mi věnoval.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 7. 2012

.....

Abstrakt

Diplomová práce podává ucelené srovnání dvou významných jazykovědných děl 17. století, české gramatiky Vavřince Benedikta z Nudožer *Grammaticae Bohemicae Ad Leges Naturalis Methodi Conformatae, & Notis numerisq illustratae ac distinctae, Libri duo* a první tištěné litevské gramatiky Daniela Kleina *Grammatica Litvanica*. Do nastíněného historického rámce zasazuje gramatikářskou tradici v Českých zemích i na Malé Litvě, představuje Kleinovy a Benediktovy předchůdce a poskytuje podrobné biografie obou srovnávaných autorů. Ve vlastním srovnání se zaměřuje na předmluvy obou děl a hlavní jazykovědnou část. Příloha obsahuje české překlady předmluv k oběma gramatikám.

Klíčová slova

gramatika litevštiny, gramatika češtiny, Daniel Klein, Vavřinec Benedikt z Nudožer, srovnání

Abstract

The thesis offers a thorough comparison of two significant 17th century linguistic works: the book on Czech grammar by Vavřinec Benedikt from Nudožery, *Grammaticae Bohemicae Ad Leges Naturalis Methodi Conformatae, & Notis numerisq illustratae ac distinctae, Libri duo*, and the first printed Lithuanian grammar book by Daniel Klein, *Grammatica Litvanica*. The thesis places the tradition of Bohemian and Lithuania Minor grammar studies into the presented historical framework, it introduces Klein's and Benedikt's predecessors, and offers a detailed biography of both compared authors. It focuses on the preface of both works and the main linguistic section of each. The appendix contains Czech translations of the introductions of both grammatical works.

Keywords

Lithuanian grammar, Czech grammar, Daniel Klein, Vavřinec Benedikt from Nudožery, comparison

OBSAH

1. ÚVOD	7
1.1 Poznámka k práci s prameny	9
2. POLITICKÁ A KULTURNÍ SITUACE NA MALÉ LITVĚ	11
3. LITEVSKÁ GRAMATIKÁŘSKÁ TRADICE	14
3.1 Konstantinas Sirvydas	15
3.2 Kristupas Sapūnas	16
3.3 Daniel Klein	17
4. ČESKÁ GRAMATIKÁŘSKÁ TRADICE	22
4.1 Mluvnice náměšťská (1533)	23
4.2 Gramatika česká Jana Blahoslava (do roku 1571)	24
4.3 Grammatica Bohemica Matouše Benešovského (1577)	25
4.4 Vavřinec Benedikt z Nudožer	25
5. IPOΛEΓOMENA	30
6. SROVNÁNÍ PŘEDMLUV	33
7. STRUKTURA GRAMATIK A FORMÁLNÍ USPOŘÁDÁNÍ TEXTU	44
8. LIBER PRIMUS De Etymologia	47
8.1 Povaha a dělení hlásek	47
8.2 De voce a především de nomine	50
8.2.2 Persona a qualitas	52
8.2.3 Genus	52
8.2.4 Species et figura	53
8.2.5 Casus	54
8.2.6 Systém deklinací	56
8.2.7 Adjektiva	57
8.2.8 Stupňování	58
8.2.9 Zájmena	58
8.2.10 Číslovky	59
8.3 De verbo	59
8.3.1 Persona	59
8.3.2 Modus	60
8.3.3 Tempus	60
8.3.4 Rozdělení konjugací	61
8.4 De adverbio	63
8.5 De praepositione	64
8.6 De interjectionibus	64
8.7 De conjunctione	65
9. LIBER SECUNDUS De Syntaxi	66
9.1 Convenientia	67
9.2 Rectio	67
10. ZÁVĚR	69
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	72
SEZNAM PŘÍLOH	75

1. ÚVOD

V první tištěné litevské gramatice tilžského faráře Daniela Kleina, která vyšla roku 1653 v Královci pod názvem *Grammatica Litvanica*, nalézáme v předmluvě ke čtenářům nenápadnou poznámku, ve které je zmiňováno i jméno českého pedagoga Vavřince Benedikta z Nudožer:

„...in omnibus lingvis habeamus Grammaticas institutiones; in Orientali non paucas, in latinâ ferrè innumeras. In Germanica olim scripsit Johannes Claius, in Polonica Nicolaus Volkmarus & Jeremias Roterus, in Bohemica M. Laurentius Benedictus Scholae Teuto-Brodenfis Rector;“¹

Po celá léta neměla česká bohemistika ani ponětí, že jedno z jejích nejznamenitějších děl, spis *Grammaticae Bohemicae Ad Leges Naturalis Methodi Conformatae & Notis numerisq; illustratae ac distinctae, Libri duo* z roku 1603, mohlo přímo ovlivnit počátky lithuanistické jazykovědné tradice. Znáám byl jeho zásadní a dlouhotrvající vliv v českých zemích, kde jej chválily i největší osobnosti Národního obrození.

V Litvě bylo jméno Vavřince Benedikta v souvislosti s první tištěnou litevskou gramatikou povědomější, přesto se všechny zmínky o něm omezovaly na pouhé konstatování tohoto faktu. Dokladem toho je vydání s přetiskem Kleinovy gramatiky z roku 1957, které vyšlo zřejmě v souvislosti s oslavou 300letého jubilea gramatiky. V něm poprvé Tamara Buchienė a Jonas Palionis² hlouběji provedli její konfrontaci s jinými gramatikami té doby. Jejich hlavní pozornost se soustředila na gramatiku Kristupa Sapūna, která pravděpodobně v rukopise Kleinovo dílo předběhla, vytištěna a dochována však byla až její pozdější podoba editovaná Teofilem Šulcem. Podrobně byla rozebrána i souvislost s další mluvnicí, o které Klein v citovaném úryvku hovoří, a sice s polským kompendiem Jeremiase Roteru a Nicolause Volkmaru. O Mistru Benediktovi je ve studii zběžná zmínka, když se hovoří o autorech, které Klein sám jmenoval, není mu však věnována naprosto žádná další pozornost.

Tento nedostatek byl jistě mimo jiné zapříčiněn i velmi obtížnou dostupností Nudožerské gramatiky, od které je dochováno všehovšudy třináct exemplářů rozptýlených po Evropě, z nichž geograficky nejbližší k Litvě má exemplář z polské Vratislavi. Příznivější

¹ Klein, p. XIX

² Buchienė, Palionis, 1957

okolnosti nastaly až na konci 90. let, kdy Nudožerského gramatiku přepsala a komentářem opatřila Nancy Smith³.

Při konfrontaci Kleinovy gramatiky s dalšími tehdejšími mluvnicemi, především latiny a řečtiny, bylo v různých z nich nalezeno množství paralel. Při hledání těchto potenciálních inspirací by bylo politováníhodné opomenout Nudožerského práci, zejména pokud se o ní sám Klein dokonce zmiňuje. *Grammaticae Bohemicae...Libri duo* nejsou totiž jen jednou z řady do té doby napsaných českých gramatik. Je to produkt výtečné lingvistické mysli, o níž nejen Novák tvrdí, že „Jest to tedy první úplná česká mluvnice...“⁴. Mluvnice si zachovala aktuálnost a vliv ještě po další dvě století.

Na tomto místě je zapotřebí podtrhnout význam obou gramatik. Nesrovnáváme žádná marginální díla stojící na okraji pozornosti jazykovědných badatelů. Jde o díla zcela zásadního významu pro bohemistiku i lithuanistiku. Vznikla v době doposud nedotčené poznatky, se kterými v 19. století přišla historická a srovnávací lingvistika, a přesto již dokázala odhalit některé principy, na kterých je jazykový systém vystavěn. Je samozřejmé, že po nich přišla díla lepší, která opravila jejich mnohé nedostatky. Přesto byly gramatiky Kleina i Nudožerského i pozdějšími autory vysoce ceněny.

Již srovnání předmluv obou latinsky psaných děl, které jsem provedla v rámci své postupové práce⁵, připravilo nejedno milé překvapení. Ukázalo se, že obě díla vykazují neobvyklou obsahovou podobnost, a díky naznačenému potenciálu vyzývají i k soustavnějšímu prozkoumání vlastního jazykovědného jádra. Pouštíme se tím na doposud neprobádané území, když se jako první pouštíme do konfrontace obou gramatik.

V první řadě je však třeba si uvědomit dějinné okolnosti, vzdělanecké zázemí nebo gramatikářskou tradici, které vzniku té které gramatiky předcházely, neboť ony měly na formování děl zcela zásadní vliv.

Záměrem této práce je tedy podat skutečně komplexní srovnání dvou děl významných pro rozvoj mluvnictví vernakulárních jazyků. Ze začátku věnujeme pozornost historickým souvislostem vzniku Kleinovy gramatiky. Dále jsou načrtnuty litevská a česká gramatikářská tradice až do doby, o kterou se v práci jedná. Tato část je zakončena biografií Kleina a Nudožerského. Od páté kapitoly následuje samotné srovnání obou děl, nejprve jejich předmluv a poté i jazykovědného obsahu.

³ Smith, 1999

⁴ Novák, 1888, s. 363

⁵ která byla publikována v edici Archivum Lithuanicum: Fojtíková, 2011

Konečný výsledek bude rázu interdisciplinárního a bude mít vypovídající hodnotu pro lithuanistiku, bohemistiku, dějiny jazykovědy i kulturní historie.

1.1 Poznámka k práci s prameny

Jádrem celého výzkumu byla práce s primárními prameny, především s Kleinovou a Nudožerského gramatikou. Za výchozí podobu děl jsem zvolila jejich přetisky, které jsou podstatně lépe dostupné, než samotné originály. Sledovala jsem tím pro svou práci dvojí cíl: pracovat s vydáním, které bude kdykoli k dispozici a zároveň nebude vyžadovat speciální zacházení omezující intenzitu práce. A předpokládala jsem, že tohoto dostupného komfortu budou využívat i další zájemci o tuto problematiku. Nelze totiž pominout záslužnou práci, kterou vykonali naši předchůdci, Smith, Palionis a Buchienė, kteří provedli přetisk právě se záměrem zpřístupnit tato díla širší veřejnosti. Důraz při jakémkoli podobném bádání bude však vždy kladen zejména na práci s originálem. Sama jsem se proto s dostupnými originály Kleinovy i Benediktovy gramatiky seznámila.

Nudožerského jsem zkoumala v textově kritické edici Nancy S. Smith, která vyšla v Ostravě roku 1999. V této publikaci zcela postrádáme fototypickou podobu originálu, popřípadě konfrontaci zkoumaného exempláře s jiným dochovaným. Smith podobu díla přizpůsobuje pohodlí dnešního čtenáře - používá současnou abecedu (kromě českých příkladů, které ponechává v jejich původních tvarech); nezachovává původní sklon písma, ale určuje mu svůj vlastní, jednotící sklon; text přizpůsobuje většímu formátu, paginaci po jeho stranách však zachovává; poznámkami pod čarou upozorňuje na své vlastní opravy (podle ní) tiskařských chyb v Benediktově výkladu.

Vydání Kleinovy gramatiky je o více než čtyřicet let starší, bohužel tedy zobrazuje stav bádání o historických mluvnicích z 50. let 20. století. Je však kvalitnější. Jedná se o reprint originálu, za který je umístěn překlad do litevštiny kopírující jeho stránkové rozložení. Originální text je ponechán v původním stavu i s eventuelními tiskovými nedostatky. Obě vydání jsou ještě doplněna o předchozí obsáhlý komentář.

U citací jsem v této práci vycházela z textové podoby, kterou mi obě přetisknutá vydání poskytla. U Nudožerského jsem přejala sjednocenou podobu latinského textu, který je prostý jakýchkoli dnes nepoužívaných znaků. U Kleinovy gramatiky jsem zachovala vnější grafickou podobu, jako například rozlišení psaní s a /, či použití kurzivy. Konce řádků jsem však pro lepší přehlednost textu ignorovala.

V poznámkách pod čarou budou obě gramatiky citovány následovně: Klein, p. 7, Nudožerský f. 7r. Foliaci u Nudožerského udávám podle Nancy Smith. Kleinova gramatika obsahuje vlastní paginaci, ovšem až od samotného jazykovědného textu. Nadpisy a předmluvu jsem tedy uměle označila paginací římskými číslovkami.

2. POLITICKÁ A KULTURNÍ SITUACE NA MALÉ LITVĚ⁶

Kolébka litevského knihtisku se překvapivě nalézá v prostoru mimo Velkoknížectví litevské. Primát v podobě první tištěné knihy drží tzv. Malá Litva na území Pruského knížectví. V jejím kulturním centru, Královci, byla roku 1544 založena první univerzita, která bývá spojována s činností věhlasného litevského semináře⁷, jemuž podobný vznikl ve Vilniu až o staletí později. A právě v tomto prostředí shledáváme také počátky lithuanistické tradice, jejíž odnoží byla i tvorba gramatikářská.

K pochopení důvodů, které jsou příčinou toho, že počátek litevského knihtisku se nalézá na území Pruského knížectví, je třeba se vrátit na počátek 16. století a uvědomit si tehdejší politickou situaci.⁸

Roku 1512 byl Albrecht Hohenzollern zvolen velmistrem Řádu německých rytířů. Důvody pro výběr jeho osoby byly především politické, byl totiž příbuzným polského krále Zikmunda I. Starého, mezi nímž a Řádem panovaly napjaté vztahy. Albrecht však nejenže vztahy nenaroval, za jeho vlády dokonce vypukl v letech 1519 a 1521 mezi státy válečný konflikt. Rozhodl se proto, že bude hledat podporu v reformaci. Po setkání s Martinem Lutherem uposlechl jeho rady a přetvořil území Řádu na světské knížectví s protestantstvím jako státním náboženstvím. Polsku se pak podrobil jako jeho vazal a na oplátku si od Zikmunda nechal uznat nově vzniklé knížectví.

Svou pozornost v zahraniční politice zaměřil na Litvu, kterou chtěl vymanit z polského vlivu a získat ji na svou stranu. Podle Albina Jovaiše⁹ měl k tomu především tři důvody. Jeden dalo by se říci „srdeční“, druhý ideově-politický a třetí ryze politický. Albrechtova matka Sofija pocházela z rodu Jagellonců a její vlastí byla Litva. Pro Albrechta, který se svými kroky znelíbil prakticky všem svým katolickým sousedům a také velmi důležitému hráči na poli mezinárodní politiky tehdejší doby, papeži, znamenala Litva podpůrné rámě v nepřátelském davu. Přesto však jeho srdce tlouklo v německém rytmu a jeho kroky mimo jiné poháněla představa, že se mu podaří spojit nábožensky konzistentní území Pruska a Livonska, mezi nimiž leželo právě Žemaitsko. Ryze politickým, důvodem byla naděje na získání litevsko-polského trůnu po Zikmundu Augustovi, který neměl žádné potomky, což v tehdejší politice znamenalo hodně, jak upozorňuje Jovaišas.

⁶ viz více Zinkevičius, 1984, Švec, Macura, Štoll, 1996, Sabaliauskas 1979

⁷ více Citavičiutė, 2004

⁸ více Lukšaitė, 1999

⁹ Jovaišas, 2009, s. 63

Prostředkem pro tyto snahy mu byl jazyk, vzdělání a náboženství. A právě nově přijaté protestantství bylo zcela zásadním prvkem, kterým se litevské území pod Pruským knížectvím odlišovalo od Litevského velkoknížectví, a bylo prvotním a jednotícím elementem pro podporu jazyka, vzdělanosti a vůbec celé kultury. Albrecht si byl této skutečnosti dobře vědom a ve snaze obrátit na protestantství všechny obyvatele, kteří z velké části doposud dodržovali pohanské zvyky, vynucoval pod pohrůzkou pokut účast na nedělních bohoslužbách. Na celkovou vzdělanost měl takový postup jednoznačně pozitivní dopad.

Protestantství se narodilo od katolické církve, která stále dodržovala liturgii v latině, stavělo za rozvoj vernakulárních jazyků a jejich šíření nejen do škol a domovů, ale také do kostelů. V Prusku tomu nebylo jinak. Jak píše Jovaišas¹⁰: „Lietuvišką raštą reikšmė buvo suprasta tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Mažojoje Lietuvoje, kuri priklausė Prūsijos Kunigaikštystei. Šią veiklą ten skatino *liuteronizmas*, reikalavęs religiškai šviesti žmones krašto kalba.“¹¹ Nově byla litevština užívána při bohoslužbách i při veřejných čteních vrchnostenských nařízení.

Velký strategický význam mělo vzdělávání. Albrecht přijímal z Litvy uprchlé zastánce reformace a podporoval tisk litevské protestantské literatury. Při kostelích byly zřizovány školy, na které dohlížel místní farář, a dětem v nich byla vštěpována poslušnost k protestantské víře a pruskému knížeti.

Zásadním počinem pro rozvoj vzdělanosti a pro zajištění si vstupu mezi evropskou vzdělaneckou elitu té doby bylo založení Collegia Albertina, královecké univerzity, roku 1544. Ročně zde bylo udělováno dvacet čtyři stipendií, z toho sedm bylo vyhrazeno Litevcům.

V neposlední řadě se významným zdrojem vlivu stal i knihtisk. Z počátku byl přístup ke knihtisku volnější, vzhledem k tomu, že se jednalo o záležitost poměrně nákladnou. Později se však prostředky na jeho provozování přidělovaly na základě odborného doporučení. První knihtisk, z něhož pochází i první litevská tištěná kniha, byl zaveden v Královci již roku 1522 a jeho majitelem byl Hans Weinreich. A pro nás není bez zajímavosti, že na území Velkoknížectví založil první tiskárnu ve Vilniu František Skaryna, který předtím působil v Praze a vytiskl zde svůj ruténský překlad Bible.

¹⁰ Jovaišas, 2009, s. 41

¹¹ „Význam litevského písemnictví byl chápán jak v Litevském velkoknížectví, tak na Malé Litvě, která náležela k Pruskému knížectví. Tuto činnost zde podpořilo luteránství, které požadovalo, aby lidé slavili liturgii v jazyce svého kraje.“ (překlad OF)

Litevské menšině v Prusku se velmi dařilo. Nejen že nemizela, ale dokonce se rozrůstala. Rozšiřovali ji Litevci pocházející z Litevského velkoknížectví, politevštění Prusové a dokonce i Poláci a Němci. Pro tuto oblast a toto společenství se vžil název Malá Litva. Měla na vývoj litevské literatury zcela zásadní vliv. Roku 1547 zde byla vytištěna první litevská kniha, anonymní *Katechismus* připisovaný Martynu Mažvydovi, rukopisně zde vyšel první překlad Bible Jona Bretkūna a odsud také pocházely první jazykovědné práce o litevštině, jimiž stanovená jazyková pravidla se stala základem pozdější kodifikace.

3. LITEVSKÁ GRAMATIKÁŘSKÁ TRADICE

O povaze gramatikářské tradice před Kleinem se dá s jistotou tvrdit jen velmi málo. Jejími hlavními tvůrci byli univerzitní vzdělanci z řad duchovenstva, a to jak katolického, tak protestantského. Víme, že tato tradice nebyla obsáhlá ani dlouhá, sahala přinejlepším o něco dále než tři desetiletí před vydání Kleinovy gramatiky. Volné tvůrčí činnosti zde bránil i omezený přístup ke knihtisku, každé dílo totiž muselo být schváleno komisí, než bylo doporučeno k vydání. Klein popisuje svou zkušenost s posudkovou komisí v předmluvě ke své gramatice adresované braniborskému kurfiřtovi:

„...designatus est conventus Tiltiae in ædibus Autoris, qvô Viri docti taliq;
cognitione imbuti bina modò recensita opuscula mea non leviter & per
transennam qvali aspexerunt, sed intentis oculis sollicitè omnia examinarūt,
qvæqve monenda fuerunt, monuerunt dexterrimè, cuncta mecum dirigentes in
Ecclesiæ juventutisq; Studiofæ commodum atq; ufum.“¹²

Poznání nám ztěžuje především skutečnost, že ani jedno z děl nemůžeme prozkoumat v jeho prvotní podobě. *Clavis linguae Lithuanicae* se vůbec nedochovala a přesnou podobu Sapūnovy gramatiky neznáme (k tomuto tématu ještě podrobně později). Vzhledem k poměrně dlouhým časovým úsekům, které autoři k sepsání děl potřebovali¹³, je dokonce možné, že se její vznik překrýval s dobou vzniku první tištěné litevské gramatiky. Tak či tak, případný Sapūnův vliv na Kleina už nezjistíme, protože v rukopise se gramatika nezachovala a tiskem vyšla až po Kleinově smrti. Soudobými litevskými jazykovědci byly tyto dvě gramatiky ve druhé polovině 19. století zevrubně prozkoumány a i přes velké množství podobných prvků bylo nezávisle konstatováno, že se jedná o dvě samostatná díla.¹⁴

Inspiraci čerpali litevští gramatikáři také ze zahraničních mluvnic, jak klasických, tak vernakulárních jazyků. Tamara Buchienė i Kazimieras Eigminas konfrontovali Kleinovu i Sapūnovu-Šulcovu gramatiku s celou řadou tehdejších gramatik, jmenovitě s latinskými mluvnicemi Frischlina, Fincka a Helvica, Melanchthona, řeckou mluvnicí Wellera, Gualtuperia, německou gramatikou Ritterovou nebo polskou mluvnicí Volkmarovou¹⁵. U nejedné konstatovali inspiraci při vnitřním strukturování jazyka či dokonce textové shody. Toto přejímání vzorů nebylo tehdy na jazykovědném poli rozhodně žádným novem a bylo

¹² Klein, p. VIII-IX

¹³ na tomto místě lze užít srovnání s Janem Blahoslavem, který svou mluvnicí psal, jak v ní sám přiznává, téměř dvacet let

¹⁴ Buchienė 1998, Buchienė, Palionis, 1957, s. 21-38, *Sapūno ir Šulco Gramatika* 1997 s. 19-22

¹⁵ Buchiene 1998, *Sapūno ir Šulco Gramatika* 1997 s. 22-27

o to pochopitelnější, že Sapūnas i Klein na svých bedrech nesli zodpovědnost jako stavitelé, kteří výstavbou základů ovlivní konečnou stabilitu budovy. S využitím zahraničních zkušeností se setkáme také u Nudožerského.

Vzhledem k neznámé podobě prvních jazykovědných spisů na Litvě nám nezbývá než zaměřit se na jejich autory a pokusit se sebrat dostupný materiál o jejich životě a dalších dílech. Pro poněkud širší představu o Kleinovi a jeho předchůdcích na cestě litevského mluvnickví tedy následují jejich biografie.¹⁶

3.1 Konstantinas Sirvydas

Konstantinas Sirvydas (či snad Širvydas) se narodil nedaleko Anykščiai, přičemž rok jeho narození je sporný. Na základě úředních dokumentů z jezuitského archivu se jako nejpravděpodobnější jeví rok 1579¹⁷. Sirvydas se vyučil na jezuitské koleji ve Vilniu a tam také působil. Učil filosofii a byl polským a litevským kazatelem. Během studií působil i v Rize, Tartu, v dnešním Bělorusku a Polsku. Asi pět let před svou smrtí onemocněl pravděpodobně souchotinami a psal jen doma. V posledních letech mu byl k ruce litevský kazatel Jonas Jaknavičius, který po Sirvydově smrti jeho dílo vydal. Sirvydas zemřel ve Vilniu 23. 8. 1631.

Sirvydas byl neobyčejně pracovitý a často trávil čas v uzavřených zaprášených a vlhkých místnostech, což mimo jiné podle Biržišky mohlo být jednou z příčin jeho špatného zdravotního stavu. Jeho největším lingvistickým počinem byl trojjazyčný polsko-latinsko-litevský slovník *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1631), z něhož se nám však dochoval pouze defektní první svazek. Význam slovníku plně pochopíme, když si uvědomíme, že za století své existence vyšel celkem pětkrát. Dále se nám dochovaly *Punkty kazań* (1629 - 1644), jejichž druhý díl vydal již po Sirvydově smrti nejspíše Jaknavičius.

Někteří historikové tvrdí, že Sirvydas napsal kromě slovníku ještě jedno jazykovědné dílo, gramatiku litevštiny *Clavis linguae Lithuanicae*. Časové rozpětí domnělého vydání bylo od roku 1621 do roku 1631. Nevíme však, zda se jednalo o vydání tištěné či rukopisné,

¹⁶ viz více Biržiška, 1960; Ambrazas, 2008, Zinkevičius, 1984

¹⁷ velmi významný se tento fakt zdál být V. Biržiškovi, který mu věnuje téměř polovinu hesla ve svém Aleksandrynu, Biržiška, 1960, s. 244-7

protože je nikdy nikdo neviděl. Někteří badatelé je ztotožňovali s gramatikou z roku 1737 *Universitas Linguarum Lituaniae*, u které se nedochoval první list a tedy ani jméno autora, které tam pravděpodobně stálo. Zinkevičius tuto domněnku vyvrací, mimo jiné proto, že *Universitas* užívá jiné varianty psaného jazyka. Nakonec se přiklání k verzi, že Sirvydova gramatika tiskem sice vyšla, ale náklad byl pravděpodobně tak malý, že se žádný výtisk nedochoval.

3.2 Kristupas Sapūnas

Z Biržiškova Aleksandrynu se o Sapūnovi dozvídáme, že se narodil roku 1589 v rodině faráře v Didžoji Rūdupėnai. Roku 1603 byl imatrikulován na univerzitu v Královci a roku 1612 nastoupil v Rūdupėnai jako farář. Působil tam až do roku 1659, kdy zemřel. Působil v komisích, které schvalovaly Kleinovu gramatiku a zpěvník.

Kristupas Sapūnas byl také první, o kom s jistotou víme, že napsal gramatiku litevského jazyka. Dokončil ji pravděpodobně roku 1643 a vytvořil k ní také latinsko-litevský slovník. Roku 1651 dal obě díla k posouzení na Královeckou univerzitu a dostal povolení k tisku. Z dodnes nejasných důvodů však ani jedno z těchto děl nevyšlo. Šulcas v později vydané gramatice píše, že za to může závist.

Sapūnovo *Compendium Grammaticae Lithuanicae* se však nakonec vydání dočkalo. Zasloužil se o to Teofilis Gotlybas Šulcas. Tento farář a vzdělanec se narodil roku 1629 ve Velavė a roku 1644 nastoupil do Královce na univerzitu. Dostal státní pověření, aby vydal překlad Bible a napsal slovník, ale nestihl to, zemřel roku 1673.

Téhož roku vyšlo i *Compendium* vydané pod Šulcovým jménem s poznámkou o Sapūnovi v předmluvě. Do dnešní doby se dochovaly tři exempláře, jeden je přechováván v Petrohradu a dva v Krakově. Roku 1997 byla gramatika vydána v redakci Kazimiera Eigmina¹⁸.

Prvním zjevným rozdílem mezi Kleinovou gramatikou a dílem Sapūna a Šulca, nad kterým se všichni badatelé pozastavují, je odlišné vnitřní členění. Oproti Kleinovým dvěma se *Compendium* dělí rovnou na osm částí: I. ortografie, II. a VIII. prozodie, III. jména, IV. zájmena, V. slovesa, VI. neohebné slovní druhy, VII. syntax. Není to zdaleka tak obsáhlé dílo, jako *Grammatica Litvanica*. Jak píše sám Šulcas, důvod kratšího rozsahu je utilitářský, dílo

¹⁸ *Sapūno ir Šulco Gramatika*, 1997

má sloužit především jako pedagogická pomůcka. S tím je spojena i další vlastnost, kterou se první dvě litevské gramatiky liší. Jak píše Paulauskienė¹⁹: Klein vysvětluje, Sapūnas a Šulcas konstatují²⁰. Je tedy zjevné, že dílo je koncipováno pro čtenáře, kteří se spíše než poučit chtějí litevsky naučit.

3.3 Daniel Klein

Daniel Klein, kterému věnujeme v této práci největší pozornost, se narodil 30. 5. 1609. Na tomto datu se shoduje většina badatelů z druhé poloviny 20. století a to nejspíše na základě hesla o Kleinovi v encyklopedii Aleksandrynas Venclova Biržišky. Ten píše, že nejčastěji bývá Kleinovo datum narození kladeno až do roku následujícího, což by znamenalo, že jeho otec, evangelický luteránský farář Baltazaras Klein, který zemřel roku 1608 ještě před synovým narozením, nebyl jeho otcem. Toto tvrzení považuje Biržiška za nesprávné stejně jako tvrzení, že se narodil ještě za otcova života. Danielova matka se po manželově smrti odstěhovala z obce Kraupiškias do Tilže.

Národnost Danielova není zcela jasná. V přijímacích dokumentech na univerzitu bylo napsáno „D. Klein, Tilsensis Borussus minorennis“. Lze se tedy domnívat, že Klein byl litevským Prusem s poněmčeným příjmením²¹.

Klein nejprve navštěvoval provinční knížecí školu²² a už roku 1623 byl poprvé imatrikulován na univerzitu v Královci. O čtyři roky později byl imatrikulován znovu a roku 1628 složil slib. Magisterského titulu dosáhl v říjnu 1636. Jeho studijními obory byly filosofie, theologie, řečtina a hebrejšтина.

Je mu prisuzována i dobrá obeznámenost s dalšími jazyky, nejvíce jich zmiňuje Korsakas²³: kromě pravděpodobně mateřské litevštiny a němčiny a vystudované řečtiny a hebrejštiny a patrně nutné latiny zmiňuje také francouzštinu, polštinu a češtinu. Litevsky a německy uměl Klein dobře, což dokazuje jeho gramatické dílo. Který z těchto jazyků byl jeho rodným jazykem, není však známo. Z jeho díla je zřetelně vidět i výborná znalost klasických jazyků. Svou gramatiku velmi často protkává rčeními jako „ut apud Graecos“ nebo „more Hebraeorum“ apod. Latinu jako výkladový jazyk ovládá bravurně. Na kolik však vládl

¹⁹ Paulauskienė, 2006

²⁰ jak se píše v Kapitolách z dějin české jazykovědné bohemistiky, v 16. a 17. století není tento střet deskriptivní a preskriptivní gramatiky nic neobvyklého

²¹ Korsakas, 1957, s. 169

²² Citavičiute, 2011, s. 241

²³ Korsakas, 1957, s. 169

ostatními uvedenými jazyky, je otázkou. Lze předpokládat, že badatelé, kteří tyto domněnky vyslovili, usuzují z děl, která Klein ve svých pracích zmiňuje²⁴, což může být poněkud zavádějící. Většina tehdejších gramatik byla psána latinsky a například skutečnost, že četl českou gramatiku, ještě vůbec nemusí znamenat, že česky uměl, protože všechna zásadní sdělení jsou psána latinsky.

Po ukončení univerzity byl odvelen do Tilže, kde nahradil ve funkci dosavadního v litevštině nepříliš zdatného faráře. Tento post pak pravděpodobně spolu s postem učitele na místní škole²⁵ zastával takřka třicet let až do své smrti. Přinejmenším ve srovnání se starým mládencem Nudožerským vedl bohatý rodinný život. Byl dvakrát ženatý a zplodil celkem osm dětí, sedm dcer a jednoho syna.

Daniel Klein zemřel 28. 11. 1666 na mozkovou mrtvici.

Zásadním impulsem pro Kleinovu spisovatelskou činnost byl *Recessus generalis*²⁶ vydaný braniborským kurfiřtem Georgem Wilhelmem. Ten projevoval velký zájem o potřeby národů žijících pod jeho správou a roku 1638 nařídil vykonat vizitaci východních pruských území. Na základě této vizitace bylo vydáno rukopisně a následujícího roku 1639 i tiskem právě ono *Všeobecné nařízení*.

Kurfiřt se v něm obracel na faráře, a to především na ty, kteří dobře vládli litevsky, s prosbou a pověřením, aby přispěli k lepší všeobecné znalosti tohoto jazyka. Hlavními zadanými úkoly bylo vytvořit stručnou gramatiku a slovníček nejběžnějších a nejobtížnějších litevských slov, vydat upravený Nový zákon a natisknout dostatek nových doplněných zpěvníků.

„So sol es hiemit allen vnd jeden Pfarrern dieses Ambts / vnd sonderlich denen so der Littawischen Sprache recht kuendig vnd maechtig / aufferleget vnd befohlen seyn / daß sie etwas so zur gruendtlichen wissenschaft solcher Sprache gehoeret / *elaboriren* vnd ehestes verfertigen / vnd sonderlich anfangs eine kurtze *Grammaticam*, vnd was darzu gehoeret / Item ein *Vocabular* Buch oder *Dictionarium* der meisten vnd schweresten Littawischen Woerter / vnd was

²⁴ velmi obsáhle na toto téma pojednává i Buchienė: Buchienė, Palionis, 1957, s. 11 - 12

²⁵ Citavičiutė 2011, s. 241

²⁶ jak píše sám Klein v úvodu své gramatiky

denfelben mehr anaengig ist / auß kommen lassen. Imgleichen auch die Littawische Pof till deß Seel[igen] Herrn *Johannes Bredky* in etwas vermehren / vnd verbeßern / oder gar eine gantz[e] neue geschickte an den Tag geben.

Darnach wird auch befunden, daß fast wenig vnd keine Exemplaria von den Littawischen Catechismis vnd Gefang Buechern zu kauff mehr verhanden / vnd auch das Gefang Buch nach dem Deutſchen nicht *complet* vnd vollkommen / sondern viel Gefaenge darinnen mangeln / welche aber etliche Pfarrer / wie wir selbst gesehen / gar gutt *componiret*, vnd Schriftlich an der Handt haben: So soll es denfelben auch hiemit *demandiret* vnd befohlen seyn / daß sie solche Gefaenge / nebenst der *Grammatic*, in der *Revision* deß Newen Testaments mit sollen *produciren* und *exhibiren*, damit sie auch zu gleich koennen vbersehen vnd zum Druck vbergeben werden (RecG D 3r)²⁷

Daniel Klein v předmluvě ke své gramatice poukazuje na jádro problému při zavádění litevštiny do liturgie, kterým je nedostatek kněží vzdělaných v litevském jazyce. Kurfiřtské *Nariadení* s nesmlouvavou přímočarostí maluje scénář morové rány, která zachvátí většinu z nich a naděje na vzkříšení litevštiny v kostelích bude navždy pohřbena. Je tedy potřeba být připraven i na podobně černý scénář a věnovat se výchově mladých kněží s předstihem, dokud jsou tací, kteří by je vyučovali.

„Wenn auch sollte eine geschwinde Peste/da Gott in Gnaden fuer ſen / einfallen / und etliche der jeßigen Littauschen Prediger nach Gottes Willen wegnehmen/wuerde es umb die Kirche Gottes des Orts einen sehr elenden Zustand gewinnen“²⁸

Daniel Klein odkazuje na toto *Nariadení* i ve svém německém *Compendiu*, *Zpěvníku* i ve svém dopise kurfiřtovi z roku 1659. Je zcela nesporné, že právě toto *Nariadení*, pokud ne přímo započalo, tedy alespoň podpořilo a zaštitilo Kleinovu obdivuhodně bohatou tvorbu. V gramatice je jeho první odhodlání popsáno takto:

²⁷ Citavičiutė, 2009, s. 11-12

²⁸ Klein, p. VI

„...adductus labore huncce meis imponi humeris passus sum, ne juvenus Studiofa, ne dum Ecclesia, suo defraudaretur bono.“²⁹

Prvním Kleinovým krokem ve stopách *Nařízení* bylo předsedání komisi pro redakci Bretkūnova rukopisu Bible a jeho přípravu k tisku. Pokyn k vytvoření této komise byl obsažen v první verzi *Nařízení*. Ve druhé, tištěné verzi se však již nevyskytuje. Citavičiutė se proto domnívá, že se tato komise nikdy nesešla³⁰ a Klein se pravděpodobně dal do práce sám. Pak ji však nejspíš odložil, aby se věnoval především tvorbě gramatiky jakožto podkladu pro úpravu a překlady dalších náboženských textů. Jisté je, že Klein se o překladu Bible nezmiňuje ani v předmluvě ke *Grammaticae* ani ke *Zpěvníku*³¹ a první litevský překlad Bible vyšel až po sto letech.

Recessus generalis se zmiňoval také o slovníku, kterým by byla doplněna gramatika. Klein ve své předmluvě ke gramatice píše:

„Accipe ergò, ELECTOR POTEN - TISSIME, haŕce laborum meorum primitias, *Grammaticen novam* unà cum annexo *Compendio Germanico*, ut & *Lexico Litvanico*, qvæ ad pedes *Serenissimæ Vestræ Celsitud[inis]* subiectissimè depono.“³²

Jedná se poněkud matoucí formulaci, protože pokud víme, tento slovník nikdy nevyšel tiskem a osud jeho rukopisné verze je přinejmenším sporný. Klein v jednom svém dopisu píše:

„infondheit aō 56. (da auch alles das meine vom Feind eingeäŕschert word[en], und noch in der aŕsch[e] lieget)“³³.

Citavičiutė se podle citované pasáže domnívá, že obratem „alles das meine“ má Klein na mysli rukopis slovníku, který zmizel za švédské invaze³⁴. Christiane Schiller

²⁹ Klein, p. VIII

³⁰ Citavičiutė 2009

³¹ Citavičiutė, 2011, s. 242

³² Klein, p. X

³³ Citavičiutė, 2009, s. 32

³⁴ Citavičiutė, 2011, s. 244

z Humboldtovy univerzity však upřednostňuje méně kategorickou interpretaci³⁵. Výraz „das meine“ totiž znamená pouze „to mé“, Klein tím tedy může mínit nějaký svůj majetek, nemusí nutně mluvit o slovníku, o tom není nikde explicitně ani zmínka. Navíc v dopise pocházejícím z pozdější doby zmiňuje, že musel nechat slovník stranou, aby se mohl věnovat práci na zpěvníku:

„...ich in etwas zur ruhe kam[m], hab ich vorbeforgtes *Lexicon* abermahl zur hand genommen. Weills aber von allen inständig umb ausfertigung des Gefangbuchs, weissen die vorig[en] *exemplaria* alle verbraucht find, angehalte[n] word[en], hab ich jenes an die feite *ad interim* setzen und mit dem Gefangbuch eile[n] müffen.³⁶“

Klein konečně naplnil i čtvrtý požadavek kurfiřtského Nařízení. Roku 1666 spatřily světlo světa zpěvník *Naujos giesmjų knygos* a modlitební knížka *Maldu knygelės*. Zpěvník vycházel z *Písní* Lazara Zengštoka z roku 1621 doplněných o překlady a písně Kleinovy i jiných autorů, a to tak, že jejich počet vzrostl ze 145 na 230³⁷. Texty byly sepsány normovanou gramatikou a namísto sylabického byl zaveden sylabotónický verš.

Konzervativním farářům v čele s Melchiorem Švobou, Jonem Liudemanem a Jonem Forhofem se však nezamlouvaly Kleinem zaváděné novoty a vytvořili vlastní konkurenční zpěvník, který chtěli vydat na své vlastní náklady. Dokonce i tiskař Johannes Reusneris, který měl knížecím privilegiem zajištěn monopol na tisk univerzitních a náboženských textů, váhal, který ze zpěvníků má vytisknout. Věc došla tak daleko, že Klein zažádal, aby byla v Tilži zřízena tiskárna. Spor, ve kterém ho Reusneris zažaloval, však prohrál. Zpěvník byl nakonec vydán až s nástupem nového tiskaře Friedricha Reusnera a po smrti Kleinových nejúpornějších protivníků³⁸. Snad oslaben i vlivem těchto dramatických událostí zemřel dva měsíce po jeho tisku i sám Klein.

³⁵ Schiller, 2010, s. 31-33

³⁶ Citavičiūtė, 2009, s. 49

³⁷ Korsakas, 1957, s. 172, Citavičiūtė, 2009, udává 229 celkem z toho 108 nových

³⁸ Citavičiūtė, 2009, s. 20-31

4. ČESKÁ GRAMATIKÁŘSKÁ TRADICE

V předchozím oddíle byla krátce popsána historie první tištěné litevské gramatiky. Bylo zmíněno, že Kleinovo postavení se v kontextu gramatikářské tradice od postavení Benediktova liší. Doba mezi první českou gramatikou a Benediktovými *Grammaticae bohemicae...libri duo* byla ve srovnání s Kleinem více než dvojnásobná: Mluvnice náměšťská vyšla poprvé roku 1533 a Benediktovy gramatické knížky až o sedmdesát let později.

Gramatika z Náměšti nad Oslavou však byla prvním jazykovědným dílem především ve svém názvu³⁹. Před ní existovaly jazykově reflektivní příručky. Od sklonku 14. století vznikaly slovníky dvoj- a později i trojjazyčné. Od počátku 15. století pak začalo krystalizovat české mluvnictví a již od samého počátku byla laťka nastavena dosti vysoko. Dílo *Orthographia Bohemica*, jak je nazval František Palacký a jehož autorství připisal Mistru Janu Husovi, pocházelo z roku 1406 či 1412 a zaobíralo se českým hláskoslovím⁴⁰. Dalšími jazykovědnými žánry byly slovníky etymologické nebo cvičebnice češtiny pro cizince, jakési quasi-konverzace obsahující situační dialogy. Publikace tohoto charakteru se začaly rodit na našem území a postupně pronikaly na severovýchod do Polska, Ruska a Pobaltí⁴¹.

Požadavek na kulturní užívání národního jazyka, který zformuloval na přelomu 13. a 14. století Dante Alighieri ve spisu *De vulgari eloquentia*, se u nás začal projevovat tedy až na konci 15. a 16. století. Jazyková systematizace byla u nás formována příručkami latiny, především dílem Aelia Donata *Ars minor* od pol. 4. století n. l. a Priscianovými *Institutiones de arte grammatica* z počátku 6. století n. l. Dále u nás vycházely gramatiky Philippa Melanchthona, Alvara Emanuela nebo *Elementa grammaticae latinae* Philippa Rama⁴². Od 15. století probíhal „boj proti středověku“ brojením proti kuchyňské latině. Jedním z autorů tohoto „směru“ byl i Benediktův oblíbenec, na kterého se Nudožerský ve své gramatice odvolává, Laurentius Valla a jeho dílo *Elegantiarum linguae latinae libri*.

Počátek těchto purizačních a optimalizačních procesů se objevil, jak jinak, už v antice v podobě doporučení ke snaze o *recte loquendi*. Mluvnice postupně získávají normativní charakter, který během 16. století převažuje⁴³, a vzniká tak nový jazykovědný žánr

³⁹ ne všechna díla byla totiž gramatikami jak svým názvem, tak svým obsahem, více Koupil, 2007, s. 111-112

⁴⁰ Nechutová, 1982, s. 8

⁴¹ viz více Pleskalová, 2007

⁴² jak bude ještě zmíněno, právě ton měl největší vliv na Nudožerského gramatiku

⁴³ Pleskalová, 2007, s. 15: Počátky „moderní filologie“ v 16. stol. jsou přitom všude v Evropě i u nás spíše „nabádavé“ než „zjišťující“.

grammatica praescriptiva. Vedle tohoto typu vznikala i tzv. grammatica speculativa zaměřená filosoficky a logicky.

Podnětem pro vznik prvních gramatik, a v tom jsou česká i litevská tradice zajedno, byla již zmíněná snaha o *recte loquendi* podněcená nově vznikajícími překlady Bible do vernakulárních jazyků. S odklonem od latinské liturgie a zavedením knihtisku, který umožnil širší distribuci literatury mezi obyvatelstvo, se stupňovala i poptávka po biblických překladech. Mluvnice tedy byly zároveň koncipovány jako normativní příručky pro překladatele.

Velmi dobré zázemí pro šíření učenosti zajistila poměrně hustá knihtiskařská síť. Tiskárny existovaly tou dobou v Plzni, Praze, Kutné Hoře, Mladé Boleslavi, Litomyšli, Náměšti nad Oslavou, Olomouci, Prostějově a postupně i v dalších městech českých zemí.

Po nastínění humanistického zázemí, které bylo tehdejšími gramatikářům v českých zemích k dispozici, následuje stručné představení *prebenediktovských* děl v pořadí, jak bývá podle chronologie udáváno⁴⁴.

4.1 Mluvnice náměšťská (1533)

Jak shodně upozorňují prameny, v případě díla *Grammatyka Česká w dwogij Stránce* se nejednalo o gramatiku v pravém slova smyslu. Vznikla de facto jako prostředek pro zamýšlené vydání biblických překladů (téhož roku jako mluvnice skutečně v Náměšti nad Oslavou vyšel i *Nový zákon*), a měla tedy spíše povahu stylistiky. Jejím autory byli Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates, tisk provedl roku 1533 v Náměšti nad Oslavou Matěj z Dvořišť a byla věnována Václavu Lomnickému jako didaktická pomůcka pro jeho děti.

Tato gramatika měla dvě části - Orthographii a Etymologii. V první jsou uvedena pravopisná pravidla, udán seznam liter a především řešena otázka diakritiky a interpunkce. Druhá „stránka“, jak autoři jednotlivé části pojmenovali, je dílem Václava Philomata. Tepe v ní některé gramatické nešvary, jichž se mluvčí dopouštějí, a udává pokyny, jak správně překládat z latiny do češtiny. Není tedy gramatikou, a ani jí nepředstírá být v pravém slova smyslu - všeobjímající a obsahující paradigmata. Je vsutku spíše, ač poněkud přehnaně, řečeno překladatelskou příručkou.

⁴⁴ více k tomuto tématu: Nechutová, Šlosar, Večerka, 1982, s. 12-14, Pleskalová, 2007, Koupil, 2007; a samozřejmě vlastní četba zmiňovaných děl

Jazykem gramatiky jsou čeština a latina. V Etymolog je využití latiny pro výklad dokonce uvedeno v záměru autora, jenž počítá s tím, že jeho spisek bude brát do rukou jen čtenář se zájmem o jazyk, a určuje jej kněžím, písařům a žákům, kteří mají zkušenost s donátovskými klasickými gramatikami.

Mluvnice náměšťská se i přes svou podobu, již lze na dnešní poměry ledacos vytknout, stala velmi oblíbeným dílem a byla dlouho vnímána jako aktuální a přínosná. Víme ještě o dalších třech vydáních, která během následujícího (neuvěřitelného) více než století spatřila světlo světa: roku 1543 v Norimberku, roku 1588 v Praze a roku 1643 také v Praze. Není tedy překvapením, že se v našem přehledu objeví ještě jednou a to ve své Norimberské podobě.

4.2 Gramatika česká Jana Blahoslava (do roku 1571)

Norimberský přetisk Mluvnice náměšťské vzal v 50. letech 16. století do rukou Český bratr Jan Blahoslav a zaobíral se jím s přestávkami prakticky až do své smrti roku 1571. Rukopis (pravděpodobně z roku 1670) byl nalezen až v 50. letech 19. století a tiskem tedy vyšel až roku 1857. Zvláštností tohoto díla je, že jeho první část tvoří inkorporovaná Optátova, Gzelova a Philomatova mluvnice doplněná o Blahoslavovy komentáře a teprve za ní je přidán čistě Blahoslavův další text.

Krátký biografický exkurz poukáže na dvě zajímavosti spjaté s autorovou činností. Jan Blahoslav žil mezi lety 1523 a 1571. Studoval nejprve na Moravě a poté v Německu, mimo jiné v kolébce luteránství - Wittenbergu, učinil také cesty do Basileje a do Královce. Právě poslední destinace je první zajímavostí, protože naznačuje úzké styky tehdejší vzdělanecké elity z českých zemí a Malé Litvy. Dnes jej známe hlavně jako autora mluvnice, ta však nebyla jeho prioritou. Jednota bratrská jej pověřila překladem *Nového zákona*, který také uskutečnil. Psaní gramatiky byla ve vztahu k práci na biblickém překladu pro autora „příprava, sběr jednotlivostí v průběhu práce i dodatečné ohlédnutí“⁴⁵, což dokazuje výše konstatovanou souvislost mezi biblickými překlady a prvními gramatikami.

Ještě stojí za zmínku jazyk, který Blahoslav při psaní používá. Je to pozoruhodná směs češtiny a latiny, jejichž syntéza působí podivuhodně harmonicky a ačkoli mezi nimi často přechází, výsledný text se zasvěcenému čtenáři čte velmi dobře. Tento typ výkladového

⁴⁵ Koupil, 2007, s. 123

jazyka tvoří jakýsi předstupeň pro Nudožerského, jehož *Grammaticae bohemicae...libri duo* jsou již psány zcela v latině.

Přes všechny výtky, které byly vůči *Gramatice české* učiněny, stojí ona jistě za pozornost. Ocenění si zaslouží díky svým metodickým pokynům, které lze stále vnímat jako aktuální (například skutečnost, že narozdíl od náměšťských autorů nepřijímá pouze mluvený jazyk jako východisko pro mluvnici, ale hledí i na starší jazykové formy), a také díky osobitosti autora, která způsobila, že na dalších téměř sto let se jedná o zdaleka nejzábavnější české jazykovědné dílo.

4.3 Grammatica Bohemica Matouše Benešovského (1577)

Naprosto odlišným dílem než dvě předchozí, je mluvnice Matouše Benešovského. Novák o ní píše jako o první mluvnici quasi-donátovského typu⁴⁶. *Grammatica bohemica* vyšla v Praze roku 1577 a o deset let později byla od téhož autora vydána i etymologická *Knížka slov českých vyložených...*

Nejviditelnějším rozdílem mezi gramatikou náměšťskou a Benešovského jsou strukturované výčty slovních forem. To, co nám chybělo v Mluvnici náměšťské, je zde bohatě vynahrazeno v podobě nekončících paradigmat. Na počátku autor sice činí pokus o (velmi minimalistický) výklad, postupně na něj však rezignuje a pouze vrší paradigmata. Přesto lze jeho přístup v českém gramatikářství ocenit jako pokrokový a lze v něm najít mnoho inovací, které posouvají nezávislé vnímání českého jazyka především z morfologického hlediska.

Mluvnici Benešovský doplňuje překladem prvních osmi biblických žalmů v časoměrném verši. Zájem o metrickou poezii má již Blahoslav a jak uvidíme, na oba gramatikáře navazuje i Nudožerský.

4.4 Vavřinec Benedikt z Nudožer

„Benediktova práce převyšuje mluvnici Philonomovu i šíří zpracovaného jazykového materiálu. Ač v časovém pořadí čtvrtá, označuje se někdy jako 'první česká mluvnice' už v pravém smyslu toho slova.“⁴⁷

⁴⁶ Novák, 1888, s. 361

⁴⁷ Večerka, 1988, s. 9.

Autor první preskriptivní mluvnice češtiny a všestranná osobnost českého kulturního humanistického života se narodil 10. 8. 1555⁴⁸ ve slovenských Nedožerech nedaleko Prievidze. Základní vzdělání získal v Prievidzi u Alberta Husselia, kterého zmiňuje v předmluvě své gramatiky a chválí jeho snahy o péči o jazyk.

„Exstiterunt tamen quidam, qui aliquid conati sunt: qualis vel inprimis fuit piae memoriae doctissimus vir Albertus Husselius Prividiae, qui suos discipulos, et ad rectam orthographiam, et ad ornatiorem cultioremque sermonem adsuefaciebat.“⁴⁹

Nudožerský záhy osiřel, ujal se jej jeho strýc a přestěhoval se s ním do Frauendorfu u Znojma⁵⁰. Kolárik se zmiňuje, že Nudožerský byl zhruba od roku 1580 po šest let těžce nemocen a ve studiu tedy ledacos zameškal. Při svých studiích v Jihlavě se spřátelil s Janem Campanem Vodňanským⁵¹ a studoval pod dalším vynikajícím českým humanistou Ioachimem Goltzem⁵².

Od roku 1593 působil Nudožerský jako učitel v Moravských Budějovicích a od 1594 jako správce školy v Uherském Brodě.

V roce 1595 odešel prohloubit své vědomosti na pražskou univerzitu, kde roku 1597 obdržel z rukou tehdejšího rektora univerzity Martina Bacháčka z Nauměřic⁵³ bakalářský a o tři léta později i magisterský titul.

Roku 1596 bylo při univerzitě zřízeno akademické gymnázium s internátem, které mělo posloužit jako vzorové pro ostatní gymnázia v zemi. Nudožerskému bylo svěřeno vedení pátého ročníku. Nesetřval tam ale dlouho, již roku 1599 bylo gymnázium kvůli moru na císařský rozkaz zrušeno a Nudožerský přesunul svou pedagogickou působnost do Žatce, kde se stal správcem školy. Tam se setkal s Matyášem Gryllem z Gryllova⁵⁴, který v něm snad

⁴⁸ Takto přesné datum na den stanovuje Kolárik: Kolárik, 1965

⁴⁹ Nudožerský, f. VIv

⁵⁰ *Lexikon české literatury*, 1985-2008

⁵¹ Truhlář, 1908-1918, díl I, s. 180-226: „z básníků doby Rudolfovy nejpłodnější a pokud jde od plynnot a libozvučnost verše vůbec nejpřednější“, narozen ve Vodňanech kolem roku 1572, byl univerzitním mistrem a pedagogem, dosáhl až postu rektora, po porážce v bitvě na Bílé hoře konvertoval ke katolicismu, ale celkem záhy, roku 1622, zemřel

⁵² Truhlář, 1908-1918, díl II, s. 224 univerzitní mistr, od roku 1585 působil jako správce školy v Jihlavě, později se stal farářem

⁵³ Truhlář, 1908-1918, díl I., s. 79-85: narozen 1541 v Nauměřicích, univerzitu studoval v Praze, působil ve Vídni jako krasopisec, studoval v Lipsku, Norimberku, zabýval se především matematikou, astronomií a kosmografií, přátelil se s tehdejšími předními vědci (Brahe, Kepler a další), nebyl příliš plodným spisovatelem, zato se nesmírně zasloužil o povzbuzení a zvelebení českých věd, zemřel roku 1612

⁵⁴ Truhlář, 1908-1918, díl II., s. 238-240: narozen 1551 v Rakovníku, zemřel 1611 v Žatci, člen Jednoty bratrské, básník a pedagog, vykládal především klasické autory

podnítil zájem o parafrázování žalmů⁵⁵. Někdy v tomto období také začal psát příležitostné básně pro své kolegy. Pravděpodobně od roku 1600 pobýval v Německém Brodě, kde od roku 1602 do roku 1603 působil jako rektor na místní škole a tímto postem se také tituloval ve své grammatice:

„Grammaticæ BOHEMICÆ, AD LEGES naturalis methodi monformatae, et notis numerisque; illustratae ac distinctae, LIBRI DUO.

Autore M. LAURENTIO Benedicto Nudozierino, Scholae Teuto-Brodensis Rectore.“⁵⁶

Pod tímto přídomek jej ostatně znal i Klein.

Roku 1604 se Benedikt vrátil na Karlovu univerzitu, tentokrát však již jako člen profesorského kolegia. Během svého desetiletého působení přednášel klasickou filologii (a to nejen lyrickou a epickou, jako Horatia nebo Iliadu, ale také např. Aristotelova Fyzika) a matematiku. Roku 1612 vydal učebnici aritmetiky *Elementa arithmeticae* a také spis věnovaný logice. V názorech na data jeho další univerzitní kariéry se prameny poněkud liší, přidržíme se tedy Kolárika, jako ostatně ve většině zmíněných datování. Roku 1611 se Benedikt stal děkanem pražské univerzity a roku 1614 jejím prorektorem.

Zajímavá je pro nás poznámka, kterou učinil ve svém projevu roku 1611 v souvislosti se svým záměrem (který nakonec i prosadil) přidat ke třem českým poradcům rektorovým ještě jednoho z ciziny. Argumentuje tím, že český národ se rozprostírá i za své hranice: na východě a jihovýchodě přes Slovensko a Uhersko, na jih k Jadranu, severně až severovýchodně k hranicím Ruska a Polska a na západ do Saska, Bavorska a Rakouska. Jedná se tedy o celkem podstatný kulturní areál, který není záhodno uzavírat, ale naopak jeho rozšířením dosáhnout kvalit a věhlasu jiných evropských univerzit. Toto otevření by pak podnítilo zájem o studium na pražské univerzitě u ostatních národů, mimo jiné těch od Baltu. Dostává se nám zde dalšího důkazu o provázanosti a sjednocujících snahách ve vzdělané a kulturní Evropě.

Benediktova činnost pedagogická byla nejen praktická, ale i teoretická. Roku 1607 vyšla ve sborníku *Palingenesia scholae Aegidianae in Veteri Urbe Pragensi* jeho stať *Penitioris scholae structura*. Je sepsána v hexametrech a tématem jsou nedostatky školského systému a jejich možné nápravy. Oproti tehdy všeobecně platnému školskému pořádku Petra

⁵⁵ Tuto možnost naznačuje Koupil v Grammatykářích: Koupil, 2007, s. 139

⁵⁶ Nudožerský, f. Ir

Kodicillia z Tulechova⁵⁷ se odchyluje v řazení dílčích úkonů žáků a navrhuje přidat k pěti vyučovacím letům ještě rok šestý. Zcela zásadní je jeho pohled na roli mateřského jazyka, který má být pěstěn (nejlépe za pomoci nové gramatiky češtiny, tedy jeho *Grammaticae bohemicae...libri duo*) a jeho užívání nemá být trestáno jako dosud⁵⁸. Dalším pedagogickým teoretickým dílem je *Oratio therapeutica*. Zde vykládá své návrhy k povznesení českého vysokého školství a opírá se přitom o Rama a jeho zkušenosti s nápravou úpadku vysokých škol v Paříži.

Již zmíněným rozměrem Benediktovy kulturní osobnosti byla tvorba na poli músického umění. V Lexikonu české literatury⁵⁹ je vedle gramatikaře nebo pedagoga jedním z jeho přívržků hudebník. Jako takový měl tedy blízko k časoměrné poezii, kde využíval nejrůznější druhy veršů. Vlček⁶⁰ v Dejinách literatury slovenskej píše, že Nudožerský poprvé zkouší na češtinu aplikovat verš elegický, jambický, heroický či sapfický. Svým zájmem o metriku tak rozšířil řady veršujících gramatikářů a připojil se k Janu Blahoslavovi a Matouši Benešovskému.

Roku 1606 vyšel v Praze na Starém městě u tiskaře Jiřího Nigrina⁶¹ Benediktův překlad několika žalmů *Aliquot Psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica, lyrico carmine ad imitationem Latinorum nunc primum attentata. Item oda istis temporibus congrus*⁶². O osudu kompletního překladu se dozvídáme z dopisu Jana Amose Komenského adresovaného roku 1661 Petru Montanovi, kde zmiňuje, že Nudožerského překlad celého Žaltáře vzal za své při plenění Prahy roku 1620⁶³.

Benedikt má na svědomí ještě jednu starší sbírku žalozpěvů. Je to sbírka *Lugubria in obitum M. Danielis Adami a Veleslavina* z roku 1599, ve které spolu s Matyášem Gryllem z Gryllova shromáždil (a sám i tři sepsal) žalmy k počtě svému příznivci a příteli Veleslavínovi⁶⁴.

⁵⁷ Truhlář, 1908-1918, díl I., s. 361-383, narozen 1533 v Sedlčanech, na studiích ve Vídni, správcem školy v Žatci, od r. 1582 až do konce života volen za rektora pražské univerzity, zastával funkci probošta kolejí, zemřel roku 1589, do jeho činnosti patří básně, překlady, školský řád pro školy v království českém, epitafy, epithalamia

⁵⁸ srovnání podrobně probírá Kolárik: Kolárik, 1965, s. 34 a dále

⁵⁹ Lexikon české literatury, 1985-2008, s. 187

⁶⁰ Vlček, 1953

⁶¹ Chyba: Jiří Černý z Černého mostu, 1572 - 1606 - 1576 společně s J. Dačickým, Na Starém městě v dnešní Jungmannově ulici

⁶² v knihovně Národního muzea je jeden exemplářů gramatiky svázan právě s tímto žaltářem

⁶³ Kolárik, 1965, s. 30

⁶⁴ Truhlář, 1908-1918,, I. díl, s. 114

Podobně jako v činnosti pedagogické nebyl ani zde pouhým praktikem, ale také teoretikem. Bohužel jeho čtyři knihy *Poetiky* se nezachovaly⁶⁵.

Mistr Benedikt zemřel po vleklé nemoci 4. 6. 1615. Jeho přítel Jan Campanus mu sepsal pohřební básně s názvem *Epicedia clariss et doctissimo viro d.M.Laurentio Benedicto Nudozerino Pannonio* a Prorektor Troilus jej ve své řeči poctil touto chválou: „Bol to ozajstný filozof, ktorý nikdy nepracoval viacej, ako keď zdánlive zaháľal. Jeho hovor bol jemný ako Sokratov, vôbec nie pritvrdý. Jeho povahe a mravom boli vzdialené neslušné slová, šaškovitý hovor a zlý zvyk všelijakých nepekných rečí a kliatia. V šatstve dbal vždy na slušnú čistotu. Tak miloval život v samote, že žil až do konca neženatý, voliac si život oddaný štúdiám. Odkázal univerzite viac ako tisíc kôp gr.meissenských.“⁶⁶ Nudožerský byl pohřben v kostele Božího těla v Praze, který však byl za Josefa II. zavřen, prodán a posléze zničen.

⁶⁵ některé příklady antických meter prý uvádí Pavel Doležal ve spise *Grammatica Slavico - Bohemica* z Bratislavy 1746 (proč ale Kolárik soudí, že z toho čerpal, nevíme)

⁶⁶ citováno z Kolárika: Kolárik, 1965

5. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Nudožerského *Grammaticae bohemicae...libri duo* vyšly na Starém městě pražském v Otmarské tiskárně.⁶⁷ Nakladatel Jan Otmar Dačický pocházel ze slavné tiskařské rodiny a jeho tiskárna se nacházela v témže domě, kde měl tiskárnu i jeho otec, Jiří Jakubův Dačický. Tato tiskárna působila v Praze déle než čtyřicet let a po takto dlouhý časový úsek vytiskla množství cenných děl. Pro nás je jak z pohledu lithuanistiky, tak českého gramatikářství obzvlášť důležitá Knížka českých slov vyložených (...) Matouše Benešovského z roku 1587, kde nalezneme krátkou zmínku o litevštině a Litvě.⁶⁸ Bohužel činnost této tiskárny, která měla pro lithuanistiku takový přínos, skončila ne právě úspěšně. Roku 1606 se otec se synem nepohodli o majetek kvůli stykům Jiřího Dačického se ženou lehkých mravů a nakonec mu bylo odňato městské právo. Syn Jan byl nedlouho poté roku 1609 zavražděn.⁶⁹

Nudožerského gramatika z roku 1603 překračovala svou dobu a ukázalo se, že má velký potenciál stát se zásadním dílem české jazykovědy. Systematičností a důsledností sledovat daný cíl dalece předběhla tehdejší gramatickou tradici a po dvě stě let byla stále považována za nejlepší českou mluvnici, na kterou navazovali Dobrovský, Šafařík nebo Hattala.⁷⁰

O okolnostech svého zrodu nám na závěr předmluvy vypráví sama kniha v distichu *Ad benevolos lectores liber de seipso*:

„Principium Hunnea Broda dedit, Praga inclyta formam Contulit, at vitam
Teutona Broda novam.“⁷¹

Popisuje dlouhý proces svého vzniku, od počátků, po první kritiky, soustředěnou práci mezi zdmi pražské univerzity, přes krizi autora, který ochabl ve svém záměru, až po slavné dokončení.

Pro gramatiku měl velký přínos vliv významného českého humanisty a organizátora tehdejší filologické tvorby Daniela Adama z Veleslavína⁷². Veleslavín se o dílo zajímal a podpořil Benedikta v jeho dalším psaní. Zemřel však ještě před vydáním knihy a vděčný

⁶⁷ označení tiskárny najdeme na titulním listu gramatiky, Nudožerský, f. Ir

⁶⁸ více Ilja Lemeškin, 2008, s. 67-68

⁶⁹ Večerová, 2007; Voit, 2006, s. 195–196

⁷⁰ Lexikon české literatury, 1985-2008, s. 187 - 188

⁷¹ Nudožerský, f. VIIIv

⁷² Truhlář, 1908-1918, díl I., s. 38-41, narodil se roku 1546 v Praze, mistrem na univerzitě, zastával i několik nižších postů na univerzitě, Vavřinec Benedikt učil jeho syna Jiřího; tiskl neprve spolu se svým tchánem Jiřím Melantrichem a pak i sám, většinou překlady, zemřel roku 1599; jeho jediným samostatným dílem je kalendář historický, vydával slovníky a další díla české naukové prózy

autor vzpomíná na všelikou podporu jej dvakrát zmiňuje ve své předmluvě: „*Approbat et Daniel, reliquis pertexere jussis, quae fuerant reliquo constituenda libro*“⁷³. Dalším pomocníkem byl Nudožerskému Adam Huber z Risenpachu⁷⁴, kterému jako prvním dal své dílo k nahlédnutí: „*Quod studium illius primus Hubere probas.*“⁷⁵

I dvě gramatické knížky měly svůj předobraz. V době, kdy se za vzor brala gramatika Němce Philippa Melancthona, obrátil se Benedikt pro inspiraci do Francie. Český filolog a pedagog Josef Hendrich našel jeho předlohu v mluvnici Petra Rama *Elementa grammaticae latinae*. Po důsledném porovnání obou děl zjistil, že některé pasáže jsou formulačně prakticky totožné, především v Syntaxi. U morfologie to přeci jen vzhledem k rozdílnosti češtiny a latiny nebylo snadné, kopíruje však Ramovo dělení jmen na stejno- a nestejnoslabičná.⁷⁶

Jak je patrné z Kleinova životopisu, prakticky všechny jeho publikační počiny a angažovanost v projektech podporujících litevštinu byly podníceny kurfiřtským *Všeobecným nařízením*. Obdobně jako Nudožerského, který měl za zády humanistickou autoritu Veleslavínovu, také Kleina povzbuzovala autorita, a to přímo z nejvyšších míst. Účty svému panovníkovi, braniborskému kurfiřtovi Fridrichu Wilhelmovi, skládá v první předmluvě ke své gramatice, o níž bude řeč v následující kapitole. Popisuje, jak se úkolu ujal, jak celé obtížné dílo dotáhl do konce, předložil komisi a nakonec i vydal tiskem. Pro ten mohl v tehdejších podmínkách zvolit pouze tiskárnu Johanna Reusnera, který na to jako jediný měl oficiální povolení.

Kleinova práce na gramatice se oproti Benediktovým stykům zdá být poněkud samotářská. V předmluvě sice píše o farářích z ostatních okresů, kteří mu přispěli svými poznatky. Univerzitnímu prostředí se všemi pozitivy, která poskytuje, to však zdaleka nemůže konkurovat.

Ani Klein však nepsal nedotčen předchozí gramatickou tvorbou. O částečné podobnosti spisu *Grammatica Litvanica s Compendiem* Kristupa Sapūna a Teofila Šulce již

⁷³ Nudožerský, f. VIIIv

⁷⁴ Truhlář, 1908-1918, díl II., s. 364-368: narodil se roku 1546 ve Velkém Meziříčí, studoval ve Vitenberku, doktor lékařství a později i profesor, vykonával lékařskou praxi a byl spisovatelem, u Veleslavína tiskl praktické lékařské příručky, byl podnikavý - založil soukromou školu pro děti šlechticů a zámožných měšťanů, koupil pivovar, věnoval se pražské univerzitě, zemřel roku 1613 a byl pochován u sv. Jindřicha v Praze

⁷⁵ Nudožerský, f. VIIIv

⁷⁶ Hendrich, 1930

byla řeč. Ke srovnání se však nabízejí další. Podle Tamary Buchieně⁷⁷ si Klein podle vlastního uvážení vybíral z každé gramatiky části, které se mu hodily. Velkou podobnost vykazuje latinská gramatika Caspara Fincka a Chistophora Helvica, jejíž vnitřní členění je s Kleinovou gramatikou téměř shodné. V určování deklinací a konjugací spatřuje Buchieně velký vliv Gvaltuperiovy řecké gramatiky a ve fonetické části rozpoznává vliv polského jazykového kompendia Volkmara a Roteru.

⁷⁷ Buchieně, 1998

6. SROVNÁNÍ PŘEDMLUV

Součástí tehdejších gramatik bývaly často i předmluvy. Například v Mluvnici náměšťské najdeme rovnou dvě, ke každé její „fránce“ jednu. I mluvnice Daniela Kleina a Vavřince Benedikta jsou jimi uvozeny. Té Kleinově předchází dokonce dvě, nikoli však podle počtu kapitol, ale podle adresátů, jimž chce gramatiku dedikovat.

Oproti odbornosti samotného jazykozpytného jádra představují skutečný literární text proložený rétorickými figurami, antickými citáty a dokonce i vlastní básnickou tvorbou (viz Benediktovo distichon *Ad Benevolos Lectores Liber de seipso*). Jejich obsahem je jakési quasi programové prohlášení autorů, zpovídají se z pohnutek, které je ke psaní přivedly, odrážejí námitky pochybovačů, naznačují svou metodiku a v neposlední řadě prosí čtenáře o shovívavost ke svým snahám. V celkovém kontextu díla nehrají žádnou podružnou či doplňující roli, právě naopak. Tvoří virtuální spojení mezi autorem a čtenářem, jsou mediátorem autorových myšlenek a intencí a připravují čtenáře na budoucí zážitek. Klein na ně upozorňuje již v samém nadpise svého díla, čímž na ně jednak strhává čtenářovu pozornost a zároveň vypichuje jejich význam: „ad Lectorem Præfatio non minus utilis, quàm neceffaria“⁷⁸.

Podstatným a zajímavým bodem hned na úvod je množina osob, kterou si každý z gramatiků vybral a dedikoval jí svoje snažení. Nudožerský již v nadpisu apostrofuje (a v podstatě podle toho také vystavuje celý text) ctihodné a učené muže, faráře církve, státní písaře, mecenáše, své příznivce a přátele a zároveň se obrací i k čestné mládeži české, moravské i slovenské, která se učí českému jazyku, a všem vyslovuje pozdrav. Věnování „doctis viris, linguae Bohemicae peritis“⁷⁹ vysvětluje hned na úvod své předmluvy. Přirovnává se v ní k Juliu Caesarovi a Marcu Terentiu Varronovi, kteří svá gramatická opuscula věnovali Marcu Tulliu Ciceronovi, velkému řečníkovi a vůbec všestranně významné osobnosti antického Říma.

„Cur huic? nempe quia hunc peritissimum magistrum, et, ut Caesar scribit, principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimabant.“⁸⁰

⁷⁸ Klein, p. I

⁷⁹ Nudožerský, f. IIIr

⁸⁰ Nudožerský, f. IIIr

...a ihned svým současníkům zalichotí, když je přirovná k Ciceronovi...

„Tales autem vos mihi reverendi viri, clarissimi viri, in primis occurritis.“⁸¹

Druhým důvodem jsou obavy, že jeho dílo bude odsouzeno lidmi s pošetilými úsudky, kterých je, bohužel, většina. Proto, aby marně nečekal na uznání, svůj spisek rovnou věnuje pouze hrstce těch nejlepších.

Dedikace studující mládeži u pedagoga Benedikta nepřekvapí. Jsou-li pro něj „viri clarissimi“ současnými Caesary, Varrony a Cicerony, pak mládež představuje ty budoucí. Proto ji také nabádá k pilnému učení a procvičování, protože jediné tak lze dosáhnout dokonalosti. Na příkladu římského řečníka Hortensia, který byl Ciceronovým sokem, demonstruje význam neustálého sebezdokonalování:

„Hinc Hortensius princeps oratorum antea habitus, cum de exercitio remisisset, diu Ciceroni par, perpetuo autem postea secundus a Cicerone fuit.“⁸²

Kleinova Grammatica má jediného oficiálního adresáta, a tím je braniborský kurfiřt Fridrich Wilhelm, jemu je věnována Kleinova první předmluva (o které bude řeč o několik řádků níže). V textu se však obrací k leckomu. Předně samozřejmě navazuje kontakt se čtenářem svého díla, svěřuje se mu se svými útrapami, polemizuje před ním se svými oponenty, snaží se v něm nabudit jazykovědnou ctižádost a na konci jej odprošuje za všechny nedostatky, které s sebou první vydání průkopnického díla přináší. Ve druhé osobě však hovoří i k závistivci a vytýká mu nedostatek respektu a nadhledu, když už ne právě podpory vůči svému snažení:

„Livide quid facis? Studium hoc in ascensu adhuc est, ubi incremento locus, crescit indies, & inventis invenienda non officient.“⁸³

Uznává před ním, že jeho výtvor není dokonalý a klade za to vinu svému altruistickému povolání, kvůli kterému je velmi zaneprázdněn:

„Nam cui datum est in tanta humanarum mentium caligine omnia tam accuratè ἄνευ προσκοπῆς videre & prospicere, nedum nostro ordini, qui sacris occupatissimi variè distrahimur, non nobis, sed aliis vivendo, & quotidiè inferviendo?“⁸⁴

⁸¹ Nudožerský, f. IIIr

⁸² Nudožerský, f. IVv

⁸³ Klein, p. XXII

⁸⁴ Klein, p. XXII

V neposlední řadě také jmenuje faráře, jimž své dílo zaslal, a kteří jej podpořili svými návrhy a doporučeními.

Obě gramatiky tedy obsahují předmluvu ke čtenářům. *Grammatica Litvanica* ještě předtím přidává předmluvu, v níž se Klein obrací k panovníkovi, jakožto prvotnímu podněcovateli snah o kodifikaci litevštiny a vydání didaktických pomůcek k jejímu šíření. Velice působná je dedikace na konci této předmluvy:

„At verò cogitanti varièq; animo volventi, cuinam *primitias hafce Grammaticales* potissimùm, consecrarem, memoriam mihi refricabat confvetudo illa populi DEI in Vet. Instrumeto, qvi ex divino mandato omnes *primitias*, five esset de frumento, five de oleo & mufto Levit. 23, five etiam de melle, 2. Chron. 31, ipfi DEO offerre & confacrare jubebantur, eo ipfo admoniti, non ex folo manuum opere, fed potiùs ex DEI gratia & benedictione ejusmodi fructo provenire; pro qvibus qvoq; tam largus *Dator & Collator* ante omnia esset gratâ mente agnosendus & celebrandus. Qvâ confvetudine ... ego etiam adductus fluctuantem obfirmavi animum, ut *Excelsissimae Vestrae Serenitati* hafce pimitias dicarem, consecrarem; ... Ad *Autorem* itaq; tam *Divinum*, à qvo profectæ & concessæ sunt ejusmodi primitiæ, ut redeant, æqvissimum esse, judicabit mecum qvivis.“⁸⁵

Klein v předmluvě rekapituluje celou anabázi včetně prenatálního stádia, kdy došlo k inepci a záměr se stal obecným přáním, až po zhmotnění celé myšlenky, které se muselo o svoje místo na slunci prát. Cituje v ní z kurfiřtského *Všeobecného nařízení*, kde byl tento záměr panovníka veřejně publikován. Citovala jsem jej již výše v Kleinově biografii, proto zde zopakujeme jen podstatné části:

„So sol es hiemit allen ... anbefohlen fenn / dafs fie etwas / so zur gruendlichen Wiffenschafft ... gehoeret / elaboriren ... Und sonderlich anfangs eine kurze Grammaticam, ... item ein *Vocabular* Buch oder *Dictionarium* der meiften und fchwereften Littauschen Woerter ... Darnach ... den Littauschen Catechismus ... und Gefangbuechern.....“⁸⁶

⁸⁵ Klein, p. IX-X

⁸⁶ Klein, p. V-VI

Klein dále píše, že se tohoto úkolu pro všeobecné blaho zhostil, popisuje jej však jako nesmírně náročný, dokonce užívá přirovnání:

„Qvamvis autem rem novam, cujus nec vestigia quidem unquam reperta fuere, primum invenire, æqvè difficile mihi videretur, ac si Sifyphi faxum volvere deberem“⁸⁷

Po sestavení zadaných děl a jejich schválení odbornou komisí mu však starostí nebylo. Jeho ctižádost po ocenění za vykonání náročného díla ve zjevné kvalitě nedošla kýžené satisfakce. V předmluvě ke čtenáři se již neudrží a postěžuje si:

„Attamen ne sic quidem malevolorum livorem, & convitia effugere possumus. Sunt enim qui arreptâ virgulâ cenforiâ de nostris laboribus adeò temerè judicant, ut quicquid ipsimet non intelligunt, superciliosâ tamen frontem contemptant & rejiciant; Ignorantia siquidem plerumq; comitem habet cõtemtum, ut Virtus invidiam; alij tantum sibi fumunt autoritatis, ut vix per transfennam operis nostris inspectis, qva rectissimè, totiusqve collegii suffragio posita sunt, ea perperam vitiosèq; dicta pronuncient.“⁸⁸

Je otázkou, zda a popřípadě nakolik jsou všechny tyto Kleinovy povzdechy (a řada dalších dobře ukrytých v obou předmluvách) skutečným nářkem nad nesnadností zadaného úkolu a nad nespravedlností a záští ze strany současníků, a nikoli pouze autorskou skromností spočívající v umenšování významu vlastního díla. Vzhledem k dobovým souvislostem a s přihlédnutím ke sporu, který byl veden stran tisku Kleinova *Zpěvníku* a který jej stál pravděpodobně zdraví, lze s velkou mírou jistoty soudit, že se skutečně nejedná jen o plané nářky.

Nepochopením okolí nebyl stížen pouze Daniel Klein. Také Mistr Benedikt musel odrážet námitky svých oponentů. Je zajímavé, že oba čelili téže kritice a týmž předsudkům tehdejší doby. Dva z nich, zřejmě nejčastější a nejzávažnější, formulují Klein i Nudožerský takřka shodně:

⁸⁷ Klein, p. VIII

⁸⁸ Klein, p. XXI-XXII

Nudožerský:

„Non ignoro esse quosdam, qui haum popularium linguarum dari artem posse non existimant; aut si sit ars aliqua, plane tamen esse inutilem, eo quod eas solo usu et consuetudine disci posse arbitrantur.“⁸⁹

Klein:

„Prima; *Grammaticen Litvanicam, qva certis suis Regulis & Praeceptis confitetur, scribi non posse.*“⁹⁰

„Altera eorum Objectio talis est: Quid opus est Grammaticis institutionibus, quandoquidem hac lingua, ut alia, solo usu facilius & felicius addisci potest?“⁹¹

Přestože jsou tedy obě formulace takřka totožné, v první větce je přeci jen jeden drobný rozdíl. Nudožerskému bylo předhazováno, že nelze vytvořit gramatiku malého vernakulárního jazyka, která by měla tutéž úroveň jako gramatiky popisující klasické jazyky. Řecká a latinská jazykověda měla již tehdy tradici dlouhou mnohá staletí a mluvnice těchto jazyků, které čas vybrousil jako diamanty, tak byly ve zcela jiném postavení než sotva započaté dějiny sepisování gramatik malých národů. Nudožerský si je tohoto faktu jasně vědom, přesto pro něj nepředstavuje závažnou překážku. I reflexe latiny a řečtiny prodělala dlouhý vývoj, a nelze tedy očekávat, že započínající se reflexe národních jazyků bude ihned bezchybná. Velmi trefně uzemňuje své odpůrce dobře mířenou citací Cicerona:

„Neque enim omnia simul inventa et perfecta sunt“⁹²

S tímto citátem se shledáme i u Kleina, kde je však použit v trochu jiném kontextu, řeč o tom bude na konci této komparace.

Kleinovi současníci se nestaví obecně proti národním jazykům, jakožto jazykům, které pro své nedostatky a chybějící historickou péči nejsou schopny konkurovat jazykům klasickým. Jejich pochybovačné šípy míří přímo proti litevštině samotné, která v jejich očích nemá žádný kodifikační potenciál. Jako základní argumenty uvádějí:

„(1) *qvod lingua hac fit mixta & confusa lingua* (2) *Ufus ejus incertus* (3) *Dialecti variae*“⁹³.

⁸⁹ Nudožerský, f. VIIr

⁹⁰ Klein, p. XIII

⁹¹ Klein, p. XVIII

⁹² Nudožerský, f. VIIv

⁹³ Klein, p. XIII

Klein narozdíl od Nudožerského cítí potřebu věnovat vyvracení tohoto předsudku mnohem více prostoru a vyjadřuje se ke každému bodu zvlášť. Více prostoru mu proto věnujeme i my, aby dostatečně vynikl podstatný rys Kleinovy předmluvy, skutečnost, že se spíše než o předmluvu jedná o jakousi obranu s dobře promyšlenou argumentací.

Skutečnost, že litevština je do jisté míry jazyk smíšený, protože obsahuje pestré směs latinismů, grecismů a polonismů, Klein nijak nepopírá. Odmítá však, že by to nějakým způsobem znemožňovalo vytvořit systematizovanou deskripci litevštiny. Nabízí trefnou paralelu:

„Veluti non feqvitur: In Latina lingua multa, imo plura qvàm in Litvanica, reperiuntur vocabula origine Graeca; ergò Latina lingua est confusa & non idiomática lingua. Ecqvís enim ignorat, Latinos hellenizare, Polonos Germanizare?“⁹⁴

Všechny jazyky tedy přejímají ze slovní zásoby některého cizího jazyka, vadou na kráse jim to však není. Často dokonce dochází k dokonalé inkorporaci slova a jeho přizpůsobení mluvnickým kategoriím a vnitřní jazykové struktuře. Tento proces popisuje Klein takto:

„Attamen fuâ civitate illa, qvæe à Graecis, qvæq; à Polonis mutuati sunt, donarunt, fuisq; flexionibus & regulis accommodarunt.“⁹⁵

Své argumenty nakonec podpoří výčtem ilustrativních příkladů.

Námítku, že by nejednotnost jazykové praxe byla na překážku sestavení mluvnice, odmítá v zásadě touž paralelou jako tu předchozí. Nejednoznačnost tvarů některých slov existuje i v etablovaných jazycích, jako je latina či němčina. Jde však ještě dál a obrací tento argument ve svůj prospěch:

„Imò hunc in finem traduntur Praecepta Grammaticalia, qvo varietas sermonis agnoscat, & si qva sint dubia vagaq; voces, sub certa signa revocentur, nec liberum fit unicuiq; vocibus, earundeq; terminationibus, pro arbitrio ludere.“⁹⁶

Třetí výtku oponentů míří proti dialektové pestrosti litevštiny, která je příčinou neexistence jednotné jazykové podoby, ze které by eventuelní lingvistická pravidla mohla vycházet. Výborný příklad a předlohu nalézá Klein v řečtině. I ona se totiž pyšní četností

⁹⁴ Klein, p. XIII

⁹⁵ Klein, p. XIV

⁹⁶ Klein, p. XV

dialektů, ze všech však byla vybrána attičtina, která plní funkci spisovného jazyka a z níž se také v historickém vývoji vychází.

*„Graecæ lingvæ plures dātur Dialecti; Est enim Dialecto Attica, Jonica, Dorica, Æolica, ut notum, Ergò. Excolamus unam aliquam Dialectum, qva communissima, omniumqve optima esse cenfetur, qvalem modò indigitavimus. De hac tradamus Praecepta & Regulas, ita tamen ut ceterarum quoq; fiat mentio, qvò illa ab hac discerni possint. It qvod faciunt Graeci in suis Grammaticis; qvorum qvidam Dialectos statim praeceptis subjecerunt, sicut nos in nostra Lituanica Grammatica, alij autem peculiari libello Grammaticis annexerunt.“*⁹⁷

Druhým úkolem oběma gramatikářům bylo vyvrátit všeobecný předsudek, že psát gramatiky je zbytečné, protože jazyk se lze nejlépe naučit při jeho používání. Nudožerský píše, že, „confidenter id quidem dicitur sed tamen imperite.“⁹⁸ a opět své tvrzení podepře citátem klasika, tentokrát Plútarcha:

*„Principia scientiarum Plutarchus ait esse naturae, progressiones institutionis sive artis, usum exercitationis, perfectionem omnium.“*⁹⁹

Klein opět připouští námitku oponentů, jazyk se lze naučit jeho používáním. Poukazuje však na problém, který jej argumentačně vrací k námitce předchozí a totiž, že praxe je nejednotná a různí Litevci mluví různě a právě proto by bylo dobré ji sjednotit jasnými pravidly. Jde ještě dál a snaží se ve svých čtenářích vzbudit ambicióznější přístup k pěstění jejich vlastní jazykové kultury:

*„annon meliùs ad Præcepta Grammaticalia recurrendum, (...) qvò qvid rectè, aut minus rectè dictum, scriptumve fit, examinare qveas, tuq; certior fias, utrum approbandum?“*¹⁰⁰.

Oproti Nudožerskému má pro Kleina sepsání gramatických pravidel ještě jeden význam, který je všem výše zmíněným argumentům nadřazený, také je vyjádřen hned v nadpisu celého díla, v jeho prvních řádcích:

⁹⁷ Klein, p. XVIII

⁹⁸ Nudožerský, f. VIIv

⁹⁹ Nudožerský, f. VIIv

¹⁰⁰ Klein, p. XVIII-XIX

„Grammatica Litvanica // Mandato & Autoritate // Serenissimo Electoris // Brandenburgici //adornata“¹⁰¹

Jde právě o onen didaktický a nábožensko-praktický záměr braniborského kurfiřta, který se stal bezprostřední příčinou celého konání. Klein jej již zevrubně popsal v předmluvě k panovníkovi, zde všechno již jen ve zkratce přidružuje k předchozím tvrzením.

*„In horum potissimum gratiam ejusmodi Præcepta confignata sunt, ut illorum adminiculo, omnium maximè, qvi ad munus qvoddam Eccletiafticum adspirant, rudemq; plebem nativo sermone olim erudire cupiunt, ad lingua hujus solidam cognitionem rectiùs & faciliùs pervenirent. Accedit infuper conatus ille pius, quô S. Bibliorum verfionem, aut verforum revifionem, Dei auxiliante, gratiâ meditantur Ecclefiarum Litvanicarum Paftores, cui labori maximè neceffario atq; utiliffimo via hifce Præceptis optimè fternitur.“*¹⁰²

Oba autoři se také shodují na tom, že má-li gramatika význam pro rodilé mluvčí, má o to větší význam pro cizince, kteří se snaží jazyk ovládnout.

Nudožerský:

„Et si iis, quibus haec lingua est naturalis, ad culturam ars prodest, quid ni dicamus etiam heteroglottis ad discendum multum momenti eandem allaturam?“¹⁰³

Klein:

*„Praeterea qvamvis indigena ufu linguam hanc difcant facilè, non pari tamen facilitæte addifcent extranei, aut qvibus non datur familiaris cum gente Litvanica converfatio.“*¹⁰⁴

Celou pasáž věnující se odrážení polemiky svých skeptických současníků zakončuje Klein právě onou poznámkou, která byla podnětem pro naše bádání, a totiž, že i jiné jazyky, mají své gramatiky:

„Qvare nos qvoq; eodem non uteremur jure, linguam iftam, qvam barbaram & confufam dixere plures, artificiofis praeceptis excolendo, ut tandem aliquando

¹⁰¹ Klein, p. I

¹⁰² Klein, p. XIX

¹⁰³ Nudožerský, f. VIIv

¹⁰⁴ Klein, p. XIX

*coena isto, qvô tam diu confersa jacuit, emundaretur, communiq; gauderet nitore?*¹⁰⁵

Jak jsme již zmínili v předchozí části věnované biografiím litevských gramatikářů, bohužel nevíme přesně, který ze dvou jazyků, litevština a němčina, byl Kleinovou mateřštinou. Je však možné, že jí byla právě němčina, což by znamenalo, že existovala ještě jedna okolnost, kvůli níž mohli být jak Klein tak Nudožerský shodně napadáni. Rodným jazykem Vavřince Benedikta z Nudožer totiž byla slovenština, a našli se tací „quibus nescio quam inconueniens videtur, ut Slavus Bohemicam grammaticam scribat“¹⁰⁶ (jak ještě uvidíme při srovnávání samotných gramatických textů, v kapitole o hláskosloví, měl jako Slovák oproti rodilým Čechům snad dokonce i jistou výhodu). Ani z této výtky si však Mistr Benedikt nic nedělá a nepovažuje ji za relevantní, neboť pokud na tom někdo nalézá cokoli divného, „quasi non videatur inconvenientius Germanos, Italos, Gallos, Bohemos et alios longissime a Graeca et Latina lingua remotos Graecam aut Latinam grammaticam scribere.“¹⁰⁷

V gramatice koneckonců nemluví jen k Čechům a Moravanům, ale také ke svým rodným bratřím Slovákům, na jejichž jazykovou úroveň si velmi stěžuje. Mateřštinu prý pramálo ovládají, takže pokud se s nimi chce někdo dorozumět, hovor probíhá napůl v latině. A aby toho nebylo dost, svou ignorancí vůči české literatuře se dokonce chlubí. I je tedy nabádá k většímu zájmu o vzdělanost a větší péči o jazyk.

Velkou shodu u Kleina i Benedikta nalézáme ve formulování jejich metodického východiska a použitého jazykového materiálu. Záměrem obou bylo, aby jejich gramatiky pomohly k porozumění živého mluveného jazyka. Daniel psal pro nastávající faráře a Vavřinci jakožto pedagogovi ležela na srdci, jak již z dedikace vyplývá, především „juventus pietatis, morum et honestarum literarum studiosa“¹⁰⁸.

Aby tedy svůj záměr mohli splnit co nejlépe, oba za výchozí materiál pojali mluvený jazyk. Nudožerský mistrnou a poetickou metaforou popisuje proces práce na svém díle:

¹⁰⁵ Klein, p. XX

¹⁰⁶ Nudožerský, f. IIIv

¹⁰⁷ Nudožerský, f. IIIv - IVr

¹⁰⁸ Nudožerský, f. IVr

„Ut enim pictor non talem leonem aut cervum pingit, qualem fortassis in suo cerebro effinxerit, sed qualem oculis conteplatus esset, et cujus ideam diligentissime animo complexus esset: ita grammaticus modum loquendi non finget, regulas non aliunde, quam ex usu praestantissimo dicendi magistro, deducet.“¹⁰⁹

Podobně, možná o něco deskriptivněji a explicitněji, načrtává svou práci na mluvnici i litevský farář:

„Non enim Præcepta ante ufum conscripsi, sed ufum priùs spectavi, accuratè examinavi“¹¹⁰.

Je samozřejmostí, že oba své jazykový zdroje vybírají co nejpečlivěji. Nudožerský hledá pro svou normu co nejreprezentativnější druh řeči „quod in Ecclesia esset tersissimum in politia splendidissimum accuratissimumque“¹¹¹. Pro Kleina je zásadnější otázka stability daného jazykového jevu a svůj postup popisuje následovně:

„...ubi ufus flexiones aut constructiones vocum constanter approbavit, tùm demum super hoc fundamento Præcepta struxi & concinnavi“¹¹².

Klein se při své práci drží ještě dvou dalších metodických zásad, na které čtenáře v předmluvě upozorňuje. První z nich je *brevitas in methodo*, kterou užívá, aby nepřehltl své čtenáře pravidly, která beztak znají z latinských gramatik. Výjimkou budou pouze stručné definice tam, kde se to dotýká přímo litevštiny. Druhým slibem uživateli mluvnice je *perspicuitas in exemplis*. Příklady hodlá včlenit prakticky všude, protože, jak parafrázuje Aristotela v Poetice, „Exemplis utimur in dicendo, ut faciliùs intelligatur, qvòd dicitur.“¹¹³

Postavíme-li vedle sebe oba texty a pohlédneme-li na ně literárně-kriticky, zdá se, že proti sobě stojí akademická lehkost a nadhled německobrodského rektora a usilovnost a touha po satisfakci tilžského faráře. Aniž bychom k němu chtěli být nespravedliví, musíme konstatovat, že Kleinův styl působí, zejména kvůli dlouhým výčtům příkladů k jednotlivým argumentům, poněkud těžkopádněji. Občas sice odlehčí jinak vážnému tónu pěknou

¹⁰⁹ Nudožerský, f. IIIv

¹¹⁰ Klein, p. XX

¹¹¹ Nudožerský, f. IIIv

¹¹² Klein, p. XX

¹¹³ Klein, p. XX

metaforou („Qvare Hyperī vertigine agitaris, dum omnia carpis“¹¹⁴), někdy se však mine účelností a vhodnost přirovnání je přinejmenším diskutabilní. Například v první předmluvě hovoří o zřízení škol, kde jsou vyučovány menšinové jazyky, a paralela Trojského koně v souvislosti, která má vyznít pozitivně, pokulhává: „qvô exinde, ceu eqvo Trojano prodirent, qvi Ecclefiis Polonicis & Litvanicis magno cū emolumento olim præfici possent“¹¹⁵.

Benediktova předmluva je kratší (počítáme-li obě Kleinovy dohromady), přesto je zní dobře vidět, že autor byl vzdělaný muž a dokázal užívat rétorické figury na příslušných místech. Pamatoval a nechal se podpořit antickými vzdělanci, jejichž myšlenky odhalují skutečnou hodnotu jazykové reflexe. Vyvracení argumentů, které Klein bere velmi seriózně a tvoří z něj jádro předmluvy ke čtenářům, Nudožerský věnuje jen okrajovou pozornost a své oponenty umlčí dobře mířenými antickými citáty. Do centra sdělení celé předmluvy staví svůj záměr, své *commentatio*, a soustředí se na to, aby byl pochopen a naplněn jeho ideál Caesarovský, Varronovský a Ciceronovský.

Paradoxně však to, co se u Kleina jeví být největším negativem z hlediska stylistického, je zároveň jeho největším pozitivem z hlediska funkčního. Jeho výčty příkladů nejsou samoučelné, nedokáže či neodvažuje se sice oponovat jediným citátem, vytrvale však předkládá protiargumenty a zesiluje jimi svá tvrzení, dokud nesebere svým protivníkům vítr z plachet.

Rozdílnost v přístupech obou autorů lze dobře demonstrovat také na již výše zmiňovaném citátu z Ciceronova spisku *Brutus, de claris oratoribus*. Nudožerský jím odráží skeptiky, kteří zpochybňují dosažitelnou úroveň gramatik vernakulárních jazyků. Nuže, Klein se ve svém díle opírá o tentýž citát, ač trochu jinak formulovaný, užívá jej však hned na začátku na titulním listě, kde slova „Nihil simul est & inventum & perfectum.“¹¹⁶ působí, jakoby jimi chtěl svou práci shazovat a předem se zaštitit před naččením, že jeho konání provázela hybris.

¹¹⁴ Klein, p. XXII

¹¹⁵ Klein, p. IV

¹¹⁶ Klein, p. I

7. STRUKTURA GRAMATIK A FORMÁLNÍ USPOŘÁDÁNÍ TEXTU

Srovnání obou gramatik začínáme rozbořem jejich základní struktury. Hned na první pohled zjistíme, že oba autoři zvolili tutéž základní strukturu svých děl, a to dichotomickou. Z hlediska tehdejšího úzu to nebylo nic nevídaného¹¹⁷, typické bylo dělení na dvě, na čtyři, ale třeba i na více částí, jako Sapūnova-Šulcova gramatika s celkovým počtem osmi knih. Shodné je u Kleina i Nudožerského také pojmenování těchto částí, a sice první Etymologia a druhá Syntax. Tehdejší gramatiky klasických i vernakulárních jazyků se tradičně dělily podle donátovského úzu a sestávaly ze čtyř částí.

Jak píše Nudožerský:

„2. Partes grammaticae duae sunt, Etymologia et Syntaxis: et utrique accidit Orthographia et Prosodia.“¹¹⁸

Na příslušných místech přidává jejich stručnou charakteristiku.

„3. *Orthographia* est quae docet bene scribere.

4. *Prosodia* est quae docet bene sonare.¹¹⁹

...

1. Etymologia est prima pars grammaticae, quae *vocum singularum* proprietates interpretatur.¹²⁰

...

2. Syntaxis est secunda pars grammaticae, quae *vocum structuram* interpretatur: cui frequens anomalia ellipsis opponitur.“¹²¹

Své uspořádání vysvětluje následujícím způsobem:

„2. Et utrique *Orthographia et Prosodia per totam grammaticam spersae sunt, non tantum in singulis vocibus, earumque partibus, videlicet literis et syllabis; sed etiam in coniunctis: in distincta earum scriptione et sono; in distinctione sententiarum per commata, cola et puncta; earumque secundum distinctionem*

¹¹⁷ Buchiené, 1998, s. 91; také Mluvnice náměšťská byla psána *w dwogij ftrance*

¹¹⁸ Nudožerský, f. 1r

¹¹⁹ Nudožerský, f. 1r

¹²⁰ Nudožerský, f. 1v

¹²¹ Nudožerský, f. 75 v

*pronunciatione. Ideoque hic generaliter ex lege καθ' ὅλου πρώτου docentur.//.*¹²²

Klein se o orthographii ani prosodii jakožto samostatných kapitolách nezmiňuje, věnuje jim však přinejmenším tentýž prostor, jako Nudožerský. Obě podrobně a obsáhle soustřeďuje do první kapitoly Etymologie příznačně nazvané De literis, earumque scriptione, pronunciatione atque divisione. Předlohu k fonetickým pravidlům obsaženým v této kapitole prý našel v polské grammatice Volkmar a Roter. Tamara Buchiené to přisuzuje faktu, že fonetika tehdy ještě nebyla příliš probádaným polem¹²³.

U Benedikta jsou obě části podrobněji probrány v prvních dvou kapitolách De vocalibus et diphtongis a De consona. Dále se nacházejí ve stručných poznámkách, přesně jak inseruje na začátku, per totam grammaticam spersae a čtenář se s nimi setká na relevantních místech v ostatních kapitolách.

Shoda vnitřního členění se však neomezuje jen na základní rozdělení do dvou knih. Délka obou děl se také více méně podobá. Klein přestává číslovat na straně 174 a Benediktův výklad končí stránkou 97a. Vzácně podobný je i počet kapitol v první knize. Tamara Buchiené ve svém srovnání Kleinovy gramatiky s dalšími tehdejšími gramatikami s upokojením konstatuje podobnost s latinskou gramatikou Fincka a Helviga, jejíž Etymologie je rozdělena na dvacet osm částí, což je počet ze všech ostatních zdaleka nejbližší Kleinovým pětadvaceti kapitolám¹²⁴. Nuže, je na místě upozornit, že Nudožerského Etymologie také obsahuje dvacet osm kapitol. Podobnost je to jistě zajímavá, se špetkou zdrženlivosti je však na místě přiznat, že výraznější tematický překryv kapitol by nám způsobil větší radost.

Struktura díla *Grammaticae bohemicae...libri duo* je pravidelná a přehledná. Kapitola začíná vždy nadpisem CAPUT, příslušnou římskou číslicí a názvem *De....*. Poté následují ve velmi stručných bodech označených arabskými číslicemi jasná pravidla, často doplněná slovními či větnými příklady. Po těchto pravidlech následují poznámky k vybraným bodům, kde se problematika rozebere šířeji, popřípadě se poukáže na nějakou výjimku. Občas

¹²² Nudožerský, f. 1r

¹²³ Buchiené, 1998, s. 97-98

¹²⁴ Buchiené, 1998, s. 92

se Nudožerský rozepíše a vysvětlí nějaký gramatický jev nad rámec pravopisných pokynů. Kde třídí materii do skupin a podskupin, můžeme se spolehnout, že užije dichotomii.

Co do přehlednosti se *Grammatica Litvanica* té české velmi dobře vyrovná. Nadpisy obsahují přesně tytéž prvky včetně čísla kapitoly a jejího názvu začínajícího latinskou předložkou *de*. Výklad je přehledně členěn římskými číslicemi, poddělování číslicemi arabskými. Za jednotlivé body bývá začleněna vsuvka *Nota, Observationes* nebo pokyn *observa*, které jsou v případě potřeby také dále členěny. Všechny informace a příklady jsou narozdíl od Nudožerského poskytnuty na jednom místě, což sice občas může čtenáře mírně dezorientovat v textu, pro pochopení celistvé myšlenky je to však jednoznačným pozitivem. Výhodou je také uvádění latinského překladu bezprostředně za všechny litevské příklady.

Benediktovu zálibu v dichotomii Klein očividně nesdílí. Sleduje pravděpodobně nějaký jiný vzor a kategorie rozděluje tak, jak považuje za nejvhodnější. Na tabulkách, které jsem vytvořila a vetkla k jednotlivým tématům je rozdílnost jejich přístupu k členění zřejmá. Za zmínku stojí časté odkazy na jiné jazyky či dialekty: jednak jeho oblíbená antikizující fráze „ut apud Graecos“ a další přirovnání litevštiny k latině či hebrejštině, jednak časté porovnávání s němčinou, které je však v jeho situaci zcela relevantní a pochopitelné, a samozřejmě endogenní diskrepance mezi jednotlivými litevskými nářečími.

Podobnost nalezneme také ve vnitřních přechodech mezi jednotlivými kapitolami. Na začátku každé nové kapitoly je shrnuto, co se již probralo v těch předchozích a co následuje. Benedikt tuto strukturu téměř precizně zachovává, u Kleina ji nacházíme řidčeji.

Nudožerský

„Vox flexibilis exposita est. Vox inflexibilis sequitur, quae nulla specialiora adsignificatione flectitur.“¹²⁵

Klein

„Hactenus de vocibus flexibilibus, sequuntur jam illae, quae nullam sui flexionem, aut variationem ... admittunt, & inflexiles ... dicuntur...“¹²⁶

¹²⁵ Nudožerský, f. 72v

¹²⁶ Klein, p. 133

8. LIBER PRIMUS De Etymologia

8.1 Povaha a dělení hlásek

Nudožerský používá tehdy běžný Bratrský pravopis, který konečně prosadil Husovu diakritiku na úkor spřežek, ze kterých uchovává pouze husovské *ch* a spřežkovou variantu *ff* pro označení *š*¹²⁷. Namísto teček již plně inkorporuje do abecedy háčky, a to i tam, kde se dnes již nepoužívají (viz písmeno *g*). Krom konsonantů se háček v dnešní platnosti objevuje i nad *e*.

Klein uchovává spřežky *cz* a *fz*, staví vedle ně ale i alografy *ś* a *ć* s distinktivní platností. Rozdíl se snaží přiblížit srovnáním s výslovností polskou či německou. Je otázka, zda to plně souvisí s již naznačeným vlivem polské fonetiky anebo faktem, že ve výslovnosti tehdejší litevštiny nemuselo být rozlišení alografů zcela jasné. Vliv na Kleinovu grafickou skladbu litevské abecedy měla bezpochyby vedle té polské i česká ortografická tradice, Mistrem Janem Husem počínaje¹²⁸.

Benedikt se nejprve vokálům a poté konsonantům věnuje v pořadí, které jim přisoudil v rámci svého systematického rozdělení. V poznámce na straně 7a slibuje slovy *Sequitur tabella literarum* přehlednější tabulku všech hlásek, žádná však nenásleduje. Nezbyvá tedy než se spokojit s výčtem na straně 5a, kde však proti očekávání chybí samohláska *u*. Smith na tento fakt překvapivě nepoukazuje, Novák se domnívá, že se tak stalo omylem¹²⁹, s čímž vzhledem k tomu, že všude jinde samohláska *u* uvedena je, nelze než souhlasit.

Kleinův postup se zdá být pro uživatele o něco přehlednější. Pořadí, v němž se hláskami zabývá, se od Benediktova liší. Postupuje podle abecedy a systematické dělení zmiňuje až na konci. Podrobně prochází literu po liteře a každou variantu výslovnosti či pravopisu svědomitě uvádí, takže mu ve výsledku z dvaadvaceti členné abecedy vznikne seznam třiceti sedmi znaků. U každé litery jednotlivě srovnává litevskou výslovnost s německou a latinskou.

¹²⁷ Porák, 1979, s. 17

¹²⁸ více Gelumbeckaitė, 2010

¹²⁹ Novák, 1888, s. 364

Jak je patrné z následující tabulky oba učenci hleděli na strukturu vokálů a konsonantů z poněkud odlišného úhlu a dbali odlišných hláskových vlastností. Nudožerského pohled se zdá být vědecky propracovanější. U každé skupiny zdůvodní její vydělení a uvede příklady. Klein si vystačí s kategoriemi simplex a composita a jejich odůvodněním. Druhé dělení, které nabízí (kde nazývá vokály gutturales a konsonanty dělí na palatina, lingualis, labialis, dentalis a mixta) je sice pěkné, ale zaznívá zcela bez vysvětlení.

	Nudožerský			Klein				
vocalis	brevis				simplex	brevis		
	longa				longa			
	diducta				composita (diphthongus)	propria		
	contracta				impropria			
	ex vocalibus fit diphthongus				gutturales			
consona	liquida	mollis				simplex		
		dura				mixta		
	firma							
	semivocalis	liquida	acutior					
			obtusior					
		firma	tenuis				sibila	palatina
			aspirata				dentalis	
							mixta	
	muta	liquida	dentium					
			labiorum					
firma								

Tabulka 1 - litery

U vysvětlivky k výslovnosti litery *c* najdeme mezi oběma gramatikáři rozdíl v přístupu k latině. Zatímco Klein se drží tradiční středověké výslovnosti, ve které je litera *c* před vokály *e*, *i* a vokalickými skupinami *ae*, *oe* čtena jako [c], tedy jinak než v jiném hláskovém prostředí, Benedikt ctí Priscianovo pravidlo, že „*c latinum...ante omnes vocales tanquam k sonare debet.*“¹³⁰

Odlišný je u obou autorů přístup k samohláskám. Zatímco pro Benedikta se kvantita vokálu značí až sekundárně čárkou a neznamená tak nové písmeno („*distinguitur a brevi apice*

¹³⁰ Nudožerský, f. 6v

supra vocalem notato“¹³¹), Klein, jehož litevština nezná prostého prodloužení libovolného vokálu diakritikou, jmenuje všechny existující tvary i se znaménky a alografy.

Podobný je naopak vztah k písmenům *q* a *x*, které jak čeština tak litevština pro vlastní slovní zásobu nepotřebují. Benedikt je řadí do abecedy ovšem s poznámkou, že pro češtinu jsou *inutiles* a *x* je vlastně jen znakem pro konsonantní skupinu *ks*.

Klein zařazuje pouze *x* ovšem upozorňuje, že převládá spřežkové psaní *ks*, jako ostatně dodnes.

Pro litevštinu jsou podobně redundantní ještě *f*, které se využije jen v cizích slovech, a *h*, které má na začátku slov podobný charakter jako řecký spiritus asper a uprostřed se píše jen v cizích slovech, v jejichž litevských prepisech bývá nahrazováno konsonantou *k*.

V dnešní češtině ani litevštině také nenajdeme znak *l*, který oba gramatikáři do svých abeced zařazují. V češtině byl ostatně tento dualismus mrtvý již tehdy, Nudožerský jako Slovák jej však ještě pravděpodobně rozeznat dokázal. Jak ukazuje Smith, distribuce *l* a *l* není ve spisu *Grammaticae bohemicae...libri duo* striktně dodržena, a připisuje to především faktu, že tisk probíhal v Praze a prováděli jej čeští tiskaři, kteří pro tento jev ztratili cit¹³². V textu se tak například objevují tvary *milowal* a *miłowal* dokonce v téže větě. Zajímavé je, že Benedikt užívá znaku *l* opačně, než je běžné, a sice pro tvrdé *l*.

Klein o *l* praví, že napodobuje polské měkké *ł*, „Litvanis non ita commune est“ a připadá mu, že nahrazuje geminované *l*. V poznámce podotýká, že pro cizince bývá jeho rozeznávání obtížné.

U slabik se každý věnuje něčemu jinému. Benedikt se zabývá jejich složením a délkou, mají pro něj význam nejen jako pro jazykovědce, ale také jako pro časoměrného básníka. V poznámce dodává, že slabikami pozičně dlouhými se záměrně nezabývá, protože doposud není stanoveno, jak se k nim česká prosodie staví.

Klein popisuje slabiky spíš na pozadí výkladu o přízvuku, tohoto zcela zásadního elementu, který litevštinu připoutává k řečtině a odlišuje od češtiny.

¹³¹ Nudožerský, f. 1v

¹³² Smith, 1999, p. IV-V

8.2 De voce a především de nomine

Klein začíná poučení o slově rovnou nadpisem *De nomine et accentibus ejus*, nemluví však ihned o jménech, ale začíná stručně o všech slovních druzích. Benedikt začíná kapitolou *De vocum divisione*, deque numero et genere, avšak kromě konstatování, že existují ještě jakási neohebná slova (slovesa v základních poznámkách vůbec nezmiňuje), se zabývá pouze jmény. V následující kapitole *De nomine, ejusque casibus* již předmět výkladu specifikuje.

V dělení slovních druhů se v podstatě oba drží tehdejší tradice. Klein vyjmenovává nomen, pronomen, verbum, participium, adverbium, praepositio, conjunctio a interjectio. Nudožerský v *Etymologii* nejmenuje jako samostatné kapitoly pouze praepositio a interjectio. Objevují se však podřazené pod adverbia a nalezneme je i v *Syntaxi* od kapitoly XIV. dále.

Podobně se má i výčet kategorií určovaných u ohebných slovních druhů. Klein jmenuje všechny kategorie pospolu a najednou.

„...aliae sunt *flexiles*, seu *variabiles*, quae variari possunt: Vel per *Casus*, ut Nomen, Pronomen, Participium; vel per *Modos, Tempora, et Personas*, ut Verbum.“¹³³

Dává drobnou „ochutnávku“ při charakteristice ohebných slovních druhů a všechny kategorie týkající se jména shrnuje níže v textu, přičemž ta týkající se sloves pak shrnuje v kapitole *De verbo*.

U Nudožerského je třeba poněkud hledat, ale v zásadě nalezneme téměř všechny tytéž kategorie. Určuje je nejprve pro všechny ohebné druhy a pak zvláště pro jména a pro slovesa v příslušných kapitolách. V kapitole *De notatione*, která kapitolám o jménech předchází, objevíme i kategorie species a figura. Pospolu nalezneme všechny kategorie teprve v nenápadné poznámce v kapitole *De adverbio*, která stojí až téměř na samém konci knihy o *Etymologii*.

¹³³ Klein, p. 24

„Generales omnium vocum adsignificationes erant species et figura: nominis et verbi communes numerus et genus: propria nominis casus: verbi persona et tempus...”¹³⁴

	Nudožerský		Klein	
nomen	numerus, genus	casus	numerus, persona,	qualitas, casus, declinatio, genus
verbum	species, figura	tempus, persona, (u výkladu o osobě vysvětluje i kategorii modus)	species, figura	distinctio, tempus, modus, conjugatio

Tabulka 2 - jmenné a slovesné kategorie

8.2.1 Numerus

Jak píše Klein

„Numeri Nominum, ut apud Græcos, tres dantur: *Singularis* ..., *Dualis* ..., *Pluralis*“¹³⁵

Tohoto členění se drží i Nudožerský a oba se shodně pozastavují nad duálem. V dnešní podobě češtiny a litevštiny se dochovaly již jen zbytky tohoto čísla a je očividné, že již na počátku a v polovině 17. století mělo jeho užívání určité nedostatky. Benedikt píše, že se jej užívá především u věcí, které existují v páru a dává příklad *fwýma nohama, oběma rukama*, tedy částmi těla, u kterých se duál dochoval dodnes¹³⁶. Může se však objevit i v dalších slovech. Lidé, kteří chtějí „elegantius et loqui et scribere“¹³⁷, jej používají i u sloves, objevuje se ve starých verzích biblických textů a mezi lidem je téměř běžný. Duálové tvary jednotlivých deklinací uvádí Benedikt v poznámkách, a to ve všech pádech, v konjugacích duál neuvádí.

Klein duál sice plně inkorporuje, snad aby dostál své oblíbené vsuvky *ut apud Graecos*, klade jej však vždy buď s číslovkou dvě, nebo s demonstrativem. V substantivních

¹³⁴ Nudožerský, f. 73v - 74r

¹³⁵ Klein, p. 28

¹³⁶ zajímavé je, že dnešní původně duálové tvary u párových částí těla mají vlastně význam plurálu, jinak řečeno dnes nezáleží, zda ruce jsou dvě nebo tři a více, tvar zůstává stejný; Nudožerský tento rozdíl ještě vnímá a tvarově rozlišuje

¹³⁷ Nudožerský, f. 10v

paradigmatech i u participií zcela vynechává duálové tvary obou ablativů, u finitních tvarů sloves duál uvádí kompletně.

8.2.2 Persona a qualitas

Kategorii persona Nudožerský u jmen nevyčleňuje a při pohledu na Kleinovu poznámku těžko říci, proč ji vyčleňuje on.

„Perfonæ in Nomine sunt indiscretæ, excepto Vocat. qui secundæ perfonæ tantum est.“¹³⁸

Osoba u jmen pro něj značí totéž co u sloves, proto celkem pochopitelně nachází jakousi obdobu pouze u vokativu.

Vzhledem k tomu, že všechna jména jsou seskupena pod jedním slovním druhem Nomen, slouží kategorie qualitas k určení, zda se jedná o jméno podstatné či přídavné či o zájmeno.

8.2.3 Genus

Klein v úvodní kapitole ke jménům nepodává k rodu žádné partikulární vysvětlení, ponechává pouze na uživatelově intuici, aby si dovodil, že jmenné rody substantiv jsou v litevštině dva. V poznámce o adjektivech totiž píše:

„Omnia Adjectiva Litvanica ... sunt *duarum terminationum*, Masculinæ nempe et Fœmininæ tantum; tertia enim quæ Neutrius fit generis, non datur.“¹³⁹

Jediné nomen mající všechna tři zakončení je zájmeno *tas, ta, tai*. Někdy však lze utvořit i adjektivní neutra. Ta se pak ale nepojí se substantivy, nýbrž se slovesy a tvoří neosobní konstrukce typu *pikta ira*. Dále rod rozvádí až po probrání všech deklinací v kapitole *X. De genere*. Své oblíbené *ut apud Graecos* zde nahrazuje *more Hebraeorum* a vysvětluje, že ani v hebrejštině není neutrum. Kromě informací, které čtenář intuitivně vytušil již výše, se zde ještě popisuje postup při rozpoznávání rodu. Metoda je trojí: 1) ex significatione, kdy kupříkladu většina řek, měst nebo třeba stromů jsou feminina, kromě těch, která končí na *-as* a *-us*; v tomto dělení lze vypořovovat vliv latiny, která tak řeší rozpoznávání členů třetí deklinace; poněkud jistější klasičtější je rozpoznávání

¹³⁸ Klein, p. 28

¹³⁹ Klein, p. 25

2) ex terminatione, kde jedinou potíž činí koncovka *-is*, jejíž rod lze rozpoznat na základě akcentování jednotlivých slov; poslední zajímavou metodou je 3) <ex> diminutione, což znamená, že rod diminutiv je stejný jako jejich rod v základním tvaru.

Nudožerský rodu věnuje poměrně velký prostor. Definiuje jej jako

„...differentia vocis flexibilis secundum sexum.“¹⁴⁰, přičemž neutrum je „... genus secundum sexum fictum“ a dělí jej na „... simplex aut compositum.“

Simplices jsou tradiční 3 rody: masculinum (podděluje na animale a inanimale), foemininum a neutrum. Zajímavé je pojetí composit, což jsou vlastně adjektiva a verba mající jednu koncovku pro všechny tři rody, ze substantiv sem řadí pouze slovo *choť*.

8.2.4 Species et figura

Těmito dvěma kategoriemi se Nudožerský zabývá ještě před jmény ve zvláštní kapitole *De notatione*, protože jsou společné všem slovům. U Kleina je nalezneme až za deklinacemi v kapitole *De nominis specie et figura*. I přes odlišné umístění zde spatřujeme shodu v jejich charakteristice.

Nudožerský

„Species est, qua vox primitiva aut derivata dicitur.“¹⁴¹

„Figura est, qua vox *simplex* aut *composita* dicitur, simplex, ut **hodný**: composita, ut **nehodný**.“¹⁴²

Klein

„Ex SPECIE, Nominum alia sunt *Primitiva*, alia *Derivata*, seu *Derivativa*.“¹⁴³

„FIGURA Nominum est vel *simplex*, ut **mokitas** doctus; vel composita, ut: **nemokitas** indoctus;“¹⁴⁴

Zatímco Benedikt kategorii species zkoumá spíš morfologicky a popisuje hláskové změny, které při odvozování slov probíhají, Klein řeší sémantický význam a derivovaný

¹⁴⁰ Nudožerský, f. 9v

¹⁴¹ Nudožerský, f. 8r

¹⁴² Nudožerský, f. 8v - 9r

¹⁴³ Klein, p. 64

¹⁴⁴ Klein, p. 68

slovní druh. Rozeznává čtyři derivace od jmenného základu – possessiva, patronymica, diminutiva a denominativa. Od ostatních slovních druhů odvozuje nomina verbalia, participia a nomina adverbialia. Nudožerský vyčleňuje samostatné kapitoly o possessivech a diminutivech, ale řadí je až na konec kapitol o jménech a nespojuje je se species. Zdá se, že každý se s řazením těchto jmenných derivací vypořádal po svém. Klein kapitolu o kategorii species opakuje ještě jednou samostatně pro slovesa. Zde rozeznává trojí deriváty: inchoativa, frequentativa a diminutiva.

K figuře je řečeno jen málo. U té slovesné se Klein rozepisuje více, composita dělí dle slovních druhů, se kterými se sloveso pojí: cum Nominibus, cum Adverbiu, cum Praepositionibus, cum aliis particulis inseparabilibus.

8.2.5 Casus

Pády jsou jednou z kategorií, ve které se čeština s litevštinou shodují a zároveň, což je pro nás podstatné, se v ní liší od latiny i dalších jazyků, ze kterých Klein při své práci mohl vycházet¹⁴⁵. Zde by tedy bylo možné velmi dobře vysledovat míru Benediktova eventuelního vlivu na první tištěné pojetí litevského gramatického systému¹⁴⁶. Výsledek pozorování je pro nás potěšující. Je nasnadě, že litevský farář, i přes svou velkou snahu držet se struktury klasických jazyků, musel rozpoznat, že český pedagog a jeho inovace představují žádoucí přínos i pro litevštinu.

Nudožerský jmenuje pády, které známe dodnes, tedy nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál a instrumentál a velmi pěkně shrnuje vztah českého genitivu k latinskému ablativu.

„Genitivus. Pro casu ablativo apud Bohemos, ut etiam apud Graecos, genitivus est: quem, si placet, duobus nominibus genitivum et ablativum appelles. Nam saepius etiam ablationem quam possessionem significat, eo quod lingua nostra multis possessivis instructa est, quibus pro genitivo utimur.“¹⁴⁷

V litevštině je sice základním prostředkem přivlastňování právě genitiv, jako předložkový pád je však zároveň prostředkem k vyjadřování odluky, tedy jako v češtině

¹⁴⁵ srovnáním Kleinovy gramatiky s dalšími gramatikami litevštiny i jiných jazyků se zabývá ve svém článku Tamara Buchienė: Buchienė, 1998

¹⁴⁶ bohužel nemám k dispozici polskou mluvnici Volkmar a Roter, kde by srovnání na tomto místě, vzhledem k tomu, že i polština disponuje sedmi pády, bylo nesmírně zajímavé

¹⁴⁷ Nudožerský, f. 13v

a nikoli latině. Nudožerský sice připouští, že by se genitiv na základě svých dvou funkcí mohl rozdělit na dva pády, taková možnost mu však nepřípadá na místě.

„Sed ut apud Graecos semel, sic hic semel tantum unus casus docebitur. Casus enim ex sua terminatione, non ex significatione, instituendus est.“¹⁴⁸

Tuto poslední poučku, jak uvidíme níže, si Klein příliš k srdci nevzal.

Kromě odmítnutí ablativu jako samostatného pádu a přiznání jeho funkcí genitivu udělal Benedikt ještě jednu zásadní změnu v dosavadní praxi. Ustanovil pro češtinu dva nové pády - lokál a instrumentál¹⁴⁹.

„*Praeter hos cum aliis linguis communes casus, duos praeterea proprios habemus: localem et instrumentalem; quos a frequenti ipsorum significatione // sic appello. Localis nunquam est absque praepositione* (v tom se čeština s litevštinou neshodují) ... *Instrumentalis casus citra necessitatem a Latinis erat excogitatus: quem recte Priscianus refutavit. At apud nos a caeteris casibus non tam nomine, quam ipsa terminatione est distinctus.*“¹⁵⁰

Výčet českých pádů je tedy podle Nudožerského „septuplex, nominativus, genitivus, dativus, accusativus, vocativus¹⁵¹, localis et instrumentalis“.

Je zvláštní, že tak jasné a opodstatněné argumentaci nepodlehla Klein docela. Jeho výčet pádů vypadá takto:

„XIII. Casus sunt Sex. Nominativus, Genitivus, Dativus, Accusativus, Vocativus, et Ablativus.

XIV. Ablativus Litvanicus duplex est (sic!): Instrumentalis ... et Localis.“¹⁵²

Lokál a instrumentál Klein tedy převzal, stejně se však nedokázal rozloučit s ablativem, a proto pod něj tyto dva nové pády bez jakékoli významové souvislosti včlenil. S ablativem v jeho původní funkci na žádném místě neoperuje, všude jej dělí na Ablativus Instrumentalis a Ablativus Localis.

¹⁴⁸ Nudožerský, f. 13v

¹⁴⁹ Počet sedmi pádů nalézáme již u Matouše Benešovského, ani on nemá ablativ a vedle instrumentálu rozlišuje ještě sedmý pád *sept*; bylo by hezké dozvědět se i nějakou další informaci o významu těchto dvou pádů, zároveň by však vzhledem k povaze díla bylo vskutku naivní domnívat se, že nějakou dostaneme; Novák na tomto místě píše „Pojmenování lokalu a instrumentálu zavádí prý dle nejpověšnějšího těchto obou pádů významu; výrazů těch arci již před ním užíváno.“ Novák, 1888, s. 365

¹⁵⁰ Nudožerský, f. 13v - 14v

¹⁵¹ tento pád prý Nudožerský při výčtu vynechává, Smith jej ale doplňuje a my s ní

¹⁵² Klein, p. 28

Klein uvádí vedle již zmíněných šesti pádů ještě další významové formy, které sice nepojmenovává, ale mají charakter ilativu a inesivu. Tyto tvary lze vytvořit odvozením od genitivu, dativu a akuzativu. Za samostatné prvky paradigmatu je však nepovažuje, protože vznikají pouze přidáním částic k jiným pádům.

8.2.6 Systém deklinací

Základní dělení do deklinací provádějí oba jazykovědci na témže principu, podle počtu slabik rozeznávají parisyllaba a imparisyllaba. Vycházejí při určování z tvaru nominativu a genitivu singuláru, Nudožerský si někde pomáhá i dativem nebo dalšími pády. Nejvýraznějším rozdílem je, že Klein má stejné deklinace pro substantiva i adjektiva, zatímco Nudožerský adjektiva vyděluje. Je to zcela na místě, protože s paradigmaty substantiv nejsou kompatibilní jako ta litevská, která je až na pár výjimek kopírují. Zdá se, že český systém zde zdaleka nemůže konkurovat řečtině ani latině hlavně proto, že nemá shodně s litevštinou u především maskulinních paradigmat sigmatický nominativ singuláru. Od rozčlenění do deklinací nelze tedy, kromě již zmíněného dělení na parisyllaba a imparisyllaba a stejné určující tvary, očekávat mnoho shod. Klein u některých deklinací přidává i nářeční anomálie

Struktura kapitol u Kleina začíná stručnou charakteristikou skupiny na základě rodu, nominativu a genitivu singuláru, poté načrtne koncovky celého paradigmatu a pak vyskloňuje kompletní vzory včetně duálu (u něhož však neudává žádný z ablativů) zvlášť pro substantiva a zvlášť pro adjektiva. Nakonec přidá obsáhlé poznámky, kterými objasní některé nepravidelnosti. Benediktův postup je v podstatě stejný, jen na některé hláskové změny či odchylky upozorní ještě před samotnými paradigmaty. Duálové tvary uvádí jen některé a až v poznámkách.

	Nudožerský			Klein
parisyllaba	feminina	I. nom. sg. -a gen. sg. -y dat. sg. -ě		I. masculina nom. sg. -as, -is, -ys gen. sg. -o dat. sg. -ui, -am
		II. gen. sg. -ě, -e dat. sg. -i	flexio mollis	II. foeminina et masculina nom. sg. -a, -i gen. sg. -os dat. sg. -ai, -ei
			flexio dura	III. foeminina, pauca peregrina excepta nom. sg. -e, -i gen. sg. -es, -ies dat. sg. -ei, -y
	neutra et pauca feminina nom. - lok. sg. -j			IV. masculina nom. sg. -us gen. sg. -aus dat. sg. -ui, -am
imparisyllaba	feminina gen. a dat. sg. -i			V. foeminina nom. sg. -e gen. sg. -ies dat. sg. -y
				masculina + foem. fefŕũ nom. sg. -ũ gen.sg. -ies, -io dat. sg. -ui
	masculina	I. masculina dat. sg. -owi instr. sg. -em neutra nom. sg. končí na vokál nom. pl. -a nomina maris nom. sg. -a	animalis gen. sg. -a	
inanimalis gen. sg. -u				
II. masculina gen. sg. -e voc. sg. -i neutra gen. sg. -te, -ne		animalis inanimalis		

Tabulka 3 - deklinace

8.2.7 Adjektiva

U tohoto slovního druhu se Benedikt postaral o jedno české novum. Je to totiž poprvé za celou dosavadní historii českého mluvnickví, kdy jsou adjektivní paradigmata

oddělena od ostatních jmen¹⁵³. Benedikt je dále člení podle jejich tvarů v nominativech všech rodů na jednovýchodná a trojvýchodná.

Klein je řadí do týchž deklinací jako substantiva a uznává pouze dvojvýchodná. O adjektivních tvarech neuter byla řeč už výše, ta se však vyskytují pouze v nominativním tvaru v rámci neosobních slovesných konstrukcí.

Pro Kleina důležitou kategorií jsou tzv. adjektiva emfatická, ke kterým se na konci připojí demonstrativní zájmeno *jis* pro mužský rod a *ji* pro rod ženský.

8.2.8 Stupňování

Je vidět, že při stupňování vycházejí oba ze stejného úzu, přesto se v drobnostech odchyľují. Klein rozlišuje stupňování opisné pomocí partikulí *geraus/geraufey*, *didžiaus/didžiaufey* a *jũ*, jímž se stupňují nejčastěji slovesná adjektiva a participia. Názvy stupňů jsou u něj stejné, jako známe dnes: Positivus, Comparativus, Superlativus. Navíc ještě uvádí adjektiva, která nelze stupňovat (jako *wiffas* - *omnis*, *vienas* - *unus*) a slova defektivní, kterým chybí základní tvar.

Benedikt se odchyľuje snad jen tím, že pro základní stupeň užívá názvu absolutus. V kapitole *De comparatione* se zabývá jen adjektivy, stupňování adverbíí zmiňuje až v kapitole *De adverbio*. Opisné tvoření sice také zná, ale nerozlišuje jeho užívání.

8.2.9 Zájmena

Nudožerský pojednává o zájmenech ve společné kapitole s číslovkami nazvané *De nominibus anomalis*, Klein jim věnuje samostatnou kapitolu *De pronomine*. Kategorie rozlišují oba více méně stejné, Nudožerský vyděľuje possessiva, demonstrativa, relativa a interrogativa, reciproká primitivní a possessivní, udává i osobní, ale výslovně neuvádí jejich název. Klein řadí osobní zájmena do demonstrativ a nad to vyděľuje ještě tzv. gentilia¹⁵⁴, která lze významem snad přirovnat k possessivům. Krom dělení na základě významu, uvádí Klein ještě dělení dle kvality a to na *separabilia/inseparabilia* a *simplicia/composita*. Struktura kapitoly je u obou v podstatě táž, oba uvádějí paradigmata s drobnými poznámkami nejčastěji ke tvoření některých tvarů.

¹⁵³ Pleskalová, 2007

¹⁵⁴ uvádí příklady *muřiskas*, *manieji*, která se zdají být typem emfatických zájmen

8.2.10 Číslovky

Oba tento slovní druh podle tehdejšího úzu řadí pod nomina anomala, u Nudožerského se vyskytují spolu s adjektivy v kapitole *De nominibus anomalis* a u Kleina v kapitole *De anomalis seu heteroclitis*. Mají u něj však speciální postavení, v rámci kapitoly jsou označeny jako *Appendix De nominibus numeralibus*. Toto vyčlenění je v kontextu tehdejších gramatik dosti ojedinělé. Číslovky většinou nebývají ve výkladu samostatně vyčleňovány¹⁵⁵. Podává jejich výčet v podstatě bez dalšího výkladu a bez paradigmát a dělí je na cardinalia, ordinalia, multiplicativa, proportionalia a temporalia. Takové dělení Nudožerský vůbec nezná a deklinuje pouze základní číslovky.

8.3 De verbo

Z tabulky kategorií ohebných slovních druhů je vidět, že na určování sloves pohlíželi oba autoři prakticky jednotně. Oba shodně vyčleňují kategorie numerus, species, figura, tempus, persona a modus. Nudožerský k tomu navíc začleňuje genus, který je pro potřeby litevštiny vzhledem k její povaze nadbytečný. Klein namísto toho rozeznává conjugatio, jakožto ekvivalent jmenné kategorie declinatio, a ještě zvláštní kategorii distinctio, která člení slovesa do vícero kategorií na základě parametrů význam (například transitivní nebo reciproká), forma (activum, passivum) a osoba (personale/impersonale, finitum/infinitum). O kategoriích numerus, species a figura je pojednáno už v kapitole o jménech, přiblížení těch zbývajících následuje zde.

8.3.1 Persona

U této kategorie nás vskutku nečeká žádné překvapení. Oba gramatikáři shodně konstatují trojí osobu s pojmenováním prima, secunda a tertia. Litevským specifíkem je, že tvary třetí osoby singuláru duálu i plurálu, kromě těch opisných, kde se koncovky přičestí číslem řídí, jsou totožné, na což Klein v poznámce upozorňuje.

¹⁵⁵ Buchienė, 1998, s. 93-94

8.3.2 Modus

Rozlišování kategorie persona vede Nudožerského k odlišení kategorie modus. Základně jej dělí na infinitus, který nerozlišuje osoby, a finitus, který osoby rozlišuje. Infinitní tvary jmenuje tři, prvním je infinitivus perpetuus, to, co dnes chápeme pod pojmem infinitiv, druhým participialis, dnešní přechodník v praesentu i praeteritu. Participialis ovšem není totéž co participium, to jmenuje ještě zvlášť a udává tvary pro praesens a pro praeteritum. Finitní tvary Benedikt shodně s Kleinem dělí na indicativus, imperativus a optativus.

Klein rozlišuje v zásadě stejně, pouze v terminologii neužívá dichotomie finitus/infinitus, ačkoli princip zůstává stejný. Infinitiv rozeznává ve čtyřech časech: praesentu, imperfektu, perfektu a futuro. Pod infinitní tvary dále řadí supinum a čtyři časy participií, jsou to opět praesens, imperfectum, perfectum a futurum.

8.3.3 Tempus

Klein rozlišuje čtyři časy u finitních tvarů: v aktivu praesens, praeteritum a futurum a v passivu navíc ještě imperfectum. V paradigmatech uvádí ještě jako pátý plusquamperfectum, konstatuje však, že je to tvar opisný skládající se z participia v praeteritu a slovesa být. Další rozložení časů u infinitních tvarů zobrazuje tabulka. Z nich zajímavé je dvojí futurum u pasivních participií. Obě mají též význam latinského gerundivia, jedno je však tvořeno od aktivního infinitivu futura a druhé od pasivního participia praeterita.

		praesens	praeteritum	futurum	imperfectum	perfectum cum plusquamperf.
finitní	activum	x	x	x		x
	passivum	x	x	x	x	x
infinitní	infinitiv + pcp activa	x		x	x	x
	pcp passiva	x	x	xx		

Tabulka 4 - rozložení časů u Kleina

Benedikt rozlišuje tytéž tři základní časy - praesens, praeteritum a futurum. Praeteritum rozlišuje dvojí, jedno s významem imperfekta a perfekta a druhé s významem plusquamperfekta, které se stejně jako u Kleina vyjadřuje opisným tvarem. Netvoří se však participiem, ale k pomocnému slovesu být zde přistupuje finitní tvar praeterita.

8.3.4 Rozdělení konjugací

Jan Novák píše, že Nudožerský „časovací vzory sestavil dle latiny“¹⁵⁶. Jeho předloha a snad i ideál bez pochyby latinské byly a za výchozí tvar pro určování konjugace bere 1. osobu jednotného čísla. Přesto toto tvrzení působí trochu přehnaně, už jen proto, že i kdyby se o to skutečně pokoušel, češtinu by do latinských vzorů zkrátka nevtěsnil. Namísto toho velmi precizně postupuje dle své oblíbené dichotomie, jak je zřetelné v následující tabulce.

conjugatio	in consonam	in -ám	thematis praesentis
			thematis futuri
		in -ím	th. praesentis
			th. futuri
	in vocalem	in -u	th. praesentis
			th. futuri
		in -i	th. praesentis
			th. futuri
verbi substantivi (Gsem)			

Tabulka 5 - konjugace podle Nudožerského

Nejzajímavější je dělení themat („Thema appello ... principio reliquorum temporum“¹⁵⁷) na praesentní a futurální, kde je vlastně již skryto to, čemu dnes říkáme dokonavost. Tento jev vzniká buď změnou v samotném kořeni jednoho slovesa, anebo připojením slovesné předpony¹⁵⁸. A právě toto vyjadřování dokonavosti pomocí předponových sloves mají litevština s češtinou společné. Bohužel Klein tento jev buď nezaznamenal, nebo mu nepřičítal žádnou důležitost a této možné funkci předpon se nezmiňuje.

Tamara Buchienė považuje za hlavní předlohu Kleinova konjugacího systému řečtinu¹⁵⁹. Skutečně se zdá, že je to domněnka oprávněná, neboť Klein slovesa posuzuje na základě týchž parametrů. Dělí je na athematická s koncovkou -mi a thematická, která podděljuje ještě na základě toho, zda mají augment či nikoli. Augmentem nazývá koncový vokál, který se odhalí po odtržení futurální koncovky. Kleinova terminologie se však od té

¹⁵⁶ Novák, 1888, s. 368

¹⁵⁷ Nudožerský, f. 52v

¹⁵⁸ Jak Nudožerský píše v kapitole *De adverbio*: „Praepositiones monosyllabae...compositae cum themate praesenti primitivo efficiunt thema futurum...“ f. 73r

¹⁵⁹ Buchienė, 1998, s. 95-96

klasické poněkud odchyluje. Augment ve staré řečtině je indikátorem minulého času a připojuje se v různých podobách před sloveso¹⁶⁰. Kleinův „augment“ má mnohem blíže k thematickému vokálu, jeho působnost se neomezuje na jeden čas, ale odvíjí se od něj i další tvary daného slovesa.

conjugatio	I. futurum in -fu, praeteritum in -au
	II. futurum in -fu cum augmento e/i/o, praeteritum in -jau, -iau retento augmento futuri
	III. verba in -mi
	verba substantiva (efmi, tampu, ſtojŭs)

Tabulka 6 - konjugace dle Kleina

Pasivní tvary sloves uvádí Nudožerský v samostatné kapitole *De periphrasi verbi passivi*. Všechny jsou tvořeny opisně pomocí participia praeterita a pomocného slovesa *být*, na němž jsou vlastně závislé, takže de facto kopírují jeho paradigma s připojením jeho frekventativní varianty.

Litevské tvoření pasiva je obdobné, také se realizuje opisem pomocí slovesa *být*. Participium však narozdíl od češtiny může být buď v praesentu nebo v praeteritu, a může tak vyjádřit i dokonavost, a tím i oba minulé časy, jak je zřejmé z tabulky 4. Praeteritum má v tomto případě přízvisko perfectum, čímž je v kontrastu s imperfektem vyjádřena jeho dokonavost. Pasivní tvary jsou u první konjugace uvedeny kompletně a zařazeny za tvary aktivními, u druhé a třetí konjugace už je jen předestřeno tvoření participiálních tvarů.

Na konec kapitoly *De conjugatione in vocalem* vkládá Nudožerský paradigma slovesa *být*. Provádí to celkem stručně po krátkém varování

„Verbum substantivum gŕem sic conjugatur.“¹⁶¹

a s jedinou poznámkou na konci týkající se komposita 3. osoby singuláru s částicí *ne*.

Klein je taktéž pojmenovává verbum substantivum, přidává k němu však ještě další dvě slovesa *tampu* a *ſtojŭs* a věnuje jim samostatnou kapitolu *De verbis substantivis*. V ní uvádí celé paradigma s několika poznámkami spíše doplňujícího než vysvětlujícího charakteru.

¹⁶⁰ „The augment (increase) denotes past time. It appears only in the secondary or past tenses of the indicative mood, namely, imperfect, aorist, and pluperfect.“ Smyth, 1984, s. 145

¹⁶¹ Nudožerský, f. 66v

Kromě tematicky společných kapitol Nudožerský uvádí ještě jednu *De verbis heteroclitis*, kam zahrnuje všechna slovesa, která kvůli variabilitě tvarů jejich themat nemůže zařadit do žádné z konjugací.

Klein zařazuje navíc ještě dvě kapitoly, o nichž nebyla řeč. První z nich se jmenuje *De verbis impersonalibus*, kam patří slovesa jako *lija*, *graudž* a dále tvary třetí osoby slovesa *být* s adjektivem *neutra*. Druhá kapitola se týká participií. Jejich skloňování popsal už u páté jmenné deklinace, zde přidává obecné informace a příklady.

Na počátku kapitoly o slovese jsme konstatovali podobnost u zvolených kategorií, modů a do jisté míry i časů. Na konci této kapitoly musíme však přiznat, že tím veškerá podobnost končí, protože řazení sloves do konjugací určoval každý podle jiného kritéria.- Nudožerský podle hláskového zakončení 1. osoby singuláru praesenta a Klein podle slovesných kmenů, jejich augmentů a thematičnosti koncovek. Ani tam, kde by se dalo doufat v nějakou inspiraci, konkrétně u dokonavého významu předponových sloves, nic společného nenalezneme. Je možné, že tato myšlenka nebyla ještě u Nudožerského dostatečně jasně vyslovena, a proto ještě nemohla být dost dobře pochopena a přejata.

Zatímco Nudožerského pojetí je již dnes překonáno, nyní se vychází ze tvarů 3. osoby singuláru a neposuzuje se zakončení praesentního tvaru, Kleinovo dělení s malými změnami přetrvalo, neboť, jak píše Tamara Buchiené, velmi dobře odpovídá poznatkům historické srovnávací lingvistiky z 19. století.¹⁶²

8.4 De adverbio

Podle toho, co bylo o adjektivech řečeno dříve, podle shodného nadpisu i umístění této kapitoly do celkového rámce díla by se mohlo zdát, že oba gramatikáři toto téma pojmu přinejmenším podobně. Opak je však pravdou, na první pohled by si těžko mohli být nepodobnější. Tato diference je dána jejich odlišným pohledem na funkci gramatiky jako jazykovědně literárního žánru a objemu informací, který by měla zahrnovat. Klein se po většinu kapitoly zabývá hlavně sémantickým významem jednotlivých adverbii. Dělí je na

¹⁶² Buchiené, 1998, s. 95

adverbia loci, temporis quantitatis a qualitatis a ke každé skupině přidává další podskupiny. Nudožerskému toto hledisko očividně není neznámé, zcela je však odmítá zařadit do své Gramatiky, když praví

*„Adverbia ex significatione non distinguuntur: quia tradere significationes in grammatica non solum est artis alienum, sed etiam infinitum.“*¹⁶³

Drží tak svoji linii, kdy slovní druhy v rámci skupin dělí striktně na základě morfologie a podle jejich funkce, a nikoli na základě jejich lexikálního významu.

Zbytek Kleinovy kapitoly obsažený pod nadpisem *Observationes* pak shrnuje derivování adverbíí, upozorňuje na možné různé významy jednoho adverbia a obsahuje poznámku o stupňování.

Nudožerský kromě tradičního zájmu o derivaci a hláskové změny, ke kterým při ní dochází, zmiňuje také stupňování adverbíí. Zbývající, dobrá polovina celé kapitoly, je pak trochu nepochopitelně věnován citoslovcím a především nejrozličnějším podobám předložek. Nezdá se, že by tyto dva slovní druhy adverbíím podřazoval, proto je s podivem, že jim nevyhradí vlastní kapitoly.

8.5 De praepositione

Samostatnou kapitolu předložkám věnuje pouze Klein. Nudožerský, jak je zmíněno výše, se jimi zabývá v rámci adverbíí. Oba je ale řadí k neohebným slovním druhům a oba je shodně dělí podle počtu slabik (*monosyllabae/dissyllabae/polysyllabae*) a podle toho, zda jsou k jinému slovnímu druhu připojeny obligatorně či fakultativně (*separabiles/inseparabiles*). Ještě jedno setkání s předložkami nás čeká v Syntaxi.

8.6 De interjectionibus

Tomuto tématu je u obou autorů věnována jednoznačně nejkratší a nejstručnější zmínka. Benediktův minimalismus dosahuje dokonalosti, když nás v jediné větě věnované citoslovcím nespravuje prakticky o ničem kromě toho, že existují:

¹⁶³ Nudožerský, f. 74r

„Item interjectiones **ach, eg, auwe, ó, běda.**“¹⁶⁴

Klein jim věnuje podstatně větší péči. Samostatná kapitola *De interjectionibus* sice zabírá pouhou polovinu stránky, zato však obsahuje přínosnou informaci o povaze citoslovcí.

„*Interjectiones* pro ratione *affectuum* animi aut gestuum in hac lingua *sequentes* occurrunt.“¹⁶⁵

a následuje výčet sice nemnoha příkladů, zato však rozdělených do dokonce sedmi významových skupin.

8.7 De conjunctione

Na tomto příkladě jsou krásně vidět specifika systematizace, kterou si každý z autorů sám vnáší do svých děl a podle které třídí své gramatické poznatky. Benedikt postupuje striktně dichotomicky, každou větu věnuje jedné stanovené kategorii a spolu se stručnou charakteristikou uvádí příklady. Klein uvede výčet souřadných kategorií, ke kterým pak postupně bez nějakého vysvětlení uvádí příklady. Pro tuto různost přístupů je nesnadné porovnat překrývání kategorií. Kategorie se stejným názvem jsou v tabulce vyznačeny tučně, kategorie, které Klein rozeznává navíc, jsou vyznačeny kurzivou.

	Nudožerský			Klein	
conjunctio	enunctiativa	congregativa	copulativa	copulativa	
			connexiva	conditionalis	
		segregativa	discretiva	disjunctiva	
			disjunctiva	adverfativa	
	ratiocinativa	causalis		<i>concefsiva</i>	
		rationalis		caufalis	
				rationalis	rationalis
				<i>continuativa</i>	
			<i>expletiva</i>		

Tabulka 7 - spojky

¹⁶⁴ v kapitole *De adverbio*, Nudožerský, f. 72v

¹⁶⁵ Klein, p. 143

9. LIBER SECUNDUS De Syntaxi

Úvodní charakteristiky obou autorů se velmi podobají.

Nudožerský

„3. Syntaxis est in convenientia, vel rectione.

4. Convenientia est, quando voces quasi sociae conveniunt...¹⁶⁶

...

2. Rectio est quando vox vocem certo flexionis finem regit.“¹⁶⁷

Klein

„*Syntaxis* respicit, vel *Convenientiam* vocum, cum illæ q. sociæ conveniunt in eodem casu & persona. Vel *Rectionem*, aut Regimen, quando una vox regit alteram in diverso casu aut persona.“¹⁶⁸

Také kategorie, o které ve shodě jde, rozeznávají oba tytíž. Jedinou výjimku tvoří shoda v rodě u sloves, protože, jak již bylo řečeno v rozboru slovesného systému, litevština ve finitních tvarech rody nerozeznává.

Nudožerský

„Convenientia nominis cum nomine est in *numero, genere, casu*.“¹⁶⁹

„Verbum convenit cum nominativo nominis antecedentis aut alio verbo in numero, genere et persona.“¹⁷⁰

Klein

„Adjectiva Litv. cum suis Substantivis genere, numero & casu conveniunt...“¹⁷¹

„Verbum convenit cum Nominativo Nominis antecedentis, aut etiam sequentis, ut & Pronominis eodem numero & personâ...“¹⁷²

¹⁶⁶ Nudožerský, f. 75v

¹⁶⁷ Nudožerský, f. 81v

¹⁶⁸ Klein, p. 144

¹⁶⁹ Nudožerský, f. 75v

¹⁷⁰ Nudožerský, f. 77v

¹⁷¹ Klein, p. 144

¹⁷² Klein, p. 148

Text strukturují oba dost podobně. Nejprve ve stručné poznámce uvedou, o jakou shodu či naopak anomálii se jedná, a bezprostředně za ni přidají příklad. Nudožerský udává příklady delší, většinou cituje celé věty i s uvedením příslušného biblického odkazu.

9.1 *Convenientia*

Klein věnuje kategorii *convenientia* pouze jednu kapitolu, kde probírá různé podoby shod mezi jednotlivými ohebnými slovními druhy, pozici slovních druhů ve větě (například konstatuje, že adjektivum může stát v litevštině před i za substantivem), elipsu, enallagé a další drobnější odchylky oproti očekávatelnému. Předlohou mu je zde latina s řečtinou a hebrejštinou, srovnávaným jazykem němčina.

Nudožerský se rozepisuje v samostatných kapitolách zvláště o shodě se jmény a se slovesy, zmiňuje elipsu i anomálie týkající se rodu a čísla. Navíc narozdíl od Kleina připojuje i kapitoly o shodě adjektiv a spojek. Ta se týká především druhu a postavení adverbia a předložky při spojení s konkrétními jmény a slovesy či jiným adverbium. *Convenientia* spojek spočívá ve shodě „... s mnohonásobnými částmi myšlenky, k jejichž spojení se vkládají, a také v tom, jaké postavení mají ke své větě“¹⁷³. Shoda u jmen a sloves se realizuje přes jejich kategorie a přímo se dotýká jejich tvarů, proto je její význam nasnadě. *Convenientia* neohebných slovních druhů má podle mého názoru blíže spíše k rekcí, protože označuje syntaktické prostředí, ve kterém se adverbium, předložka či spojka realizují a v němž samy řídí tvary okolních jmen a sloves.

9.2 *Rectio*

Nudožerský rekcí probírá základně dle slovních druhů. Začíná dvěma kapitolami pádové syntaxe u substantiv a adjektiv, poté následuje sedm kapitol věnovaných slovesům, jedna o částicích a dvě o předložkách. Slovesa a předložky sestavuje Benedikt do skupin na základě pádu, respektive vícero pádů, se kterými se pojí, u sloves navíc zmiňuje konstrukce akuzativu s infinitivem a infinitivu řízeném deliberativními slovesy a slovesy pohybu. Tím celé pojednání o rekcí končí. Dále ještě věnuje tři kapitoly elipsám předložek u jmen s různou platností (*causae, loci, mensurae, temporis*), které si vystačí samy v bezpředložkovém pádu.

¹⁷³ Novák, 1888, s. 368

Poslední částí nejen druhé knihy, ale i celého díla je kapitola *De orationis distinctione ex prosodia et orthographia*, kterou věnuje tématu, které Klein ze své gramatiky zcela vynechal, a to interpunkčním znaménkům a vysvětlení jejich použití.

Kleinova druhá část *Syntaxe De Regimine* již není dělena na kapitoly, části jsou zde oddělovány pouze nadpisy *De Constructione*.... Postupuje přitom opačně než Benedikt. Nadpisy řadí dle pádů a až v jejich rámci řeší jednotlivé slovní druhy. Oba si shodně všimají, že v jejich jazyce se negovaná slovesa pojí s genitivem. Tento jev již z dnešní češtiny víceméně vyprchal, v litevštině je však stále živý. Po pádech následuje oddíl *De Nominibus loci & temporis*, která se v podstatě zabývá týmž, co se u Benedikta nazývá elipsou předložek samozřejmě s přídavkem litevského specifika, kterým je bezpředložkový lokál a tvary ilativu a inesivu, o kterých Klein v kapitole o jméně uvažoval jako o samostatných pádech. Dalšími částmi jsou konstrukce infinitivní, participiální, konstrukce s adverbii, předložkami a spojkami. U předložek se zabývá, podobně jako Benedikt, především pády, se kterými se pojí, a dělí je na ty, které takto sledují pouze jeden pád, a na ty, které jich pojímají více. Kromě toho zkoumá i předložky v kompozicích, kdy se vlastně stávají předponami, a podává výčet jejich jednotlivých významů s latinskými ekvivalenty.

10. ZÁVĚR

Skutečnost, že Daniel Klein znal gramatiku Vavřince Benedikta z Nudožer, ukazuje, že se při zkoumání vzájemných česko-litevských vztahů a kontaktů v rovině vědecko-filologické nelze omezovat pouze na nedávnou minulost a současnost, na myslí máme například osobu J. Zubatého, P. Trosta, či na vliv pražského lingvistického kroužku ve 20. století. Vzájemná provázanost či návaznost jedné lingvistické tradice na jinou mají podstatně starší původ a to všechno lze shledat i na poli počátků mluvnictví v obou zemích.

Práci obou autorů ovlivnily rozdílné podmínky, ve kterých svá díla tvořili. Nudožerský vydal své dílo v době, která již byla přeci jen uvyklejší předchozím jazykovědným reflexím, a vydání nové české gramatiky bylo sice stále jevem diskutovaným, jak dokazuje Nudožerského předmluva, nikoli však již průkopnickým. Zcela jiné byly kulturně-areálové podmínky Kleinovy práce. Autor spisu *Grammatica Litvanica* byl nastolitelem nové tradice a přestože jeho lingvistickou práci už předem ospravedlňovalo kurfiřtské nařízení, zmíněná gramatika si jako naprosté novum měla své místo na slunci teprve vybojovat. Krom toho v Pruském knížectví, ve srovnání s českým humanistickým prostředím, byla jen hrstka takových, kteří jí mohli porozumět a ocenit její kvalitu.

Rozdílné byly i osobnosti obou autorů a jejich sociální postavení. Nudožerský byl vzdělanec, pedagog, který se v akademickém prostředí po celý svůj život pohyboval a cítil se zde naprosto suverénně (dotáhl to až na rektora pražské univerzity). Podporovaly jej největší osobnosti českého humanismu, zejména Daniel Adam z Veleslavína. Hluboké vzdělání nelze upřít ani Kleinu, jazykové komparace litevského gramatikáře nás nenechávají na pochybách. Většinu svého života však strávil na faře službou církvi a věřícím a nebyl tak zaštitěn žádnou autoritou univerzitní koleje. Tento rozdíl se zřetelně odráží především v předmluvách k jejich gramatikám, konkrétně v literární vyspělosti úvodních textů a nepoměru prostoru, který věnuje námitkám oponentů Klein na jedné straně a Nudožerský na druhé.

Při hledání možných vlivů Benediktovy gramatiky na Kleina musíme konstatovat, že o mnoho více jich je v gramatické předmluvě než v samotné gramatice. Nudožerský Kleina nejvíce zaujal asi svým teoretickým přístupem k jazyku a aplikovanou metodikou. Oba totiž shodně vycházejí z mluveného úzu té doby, a trvali na tom, aby pravidla, která vytvoří, byla opět použitelná v reálném kontextu. Prakticky totožná je i obranná část předmluv, ve které se oba hájí před předpokládanou a možnou kritikou ze strany současníků. Nejen že námitky a výtky,

kterým oba čelí jsou shodné, ale také jejich argumentace, kterou všechna nařčení odmítají je postavena na témže logickém základu. Nakonec v obou námi konfrontovaných předmluvách nacházíme tentýž Ciceronův citát, který skvěle vystihuje situaci mluvnickví národních jazyků té doby.

Je možné, že tato sympatie a shoda byla zapříčiněna i faktem, že stejně jako Nudožerský psal o češtině, která nebyla jeho rodným jazykem, se také Klein (a ani přes námitky litevské strany nemáme žádné důvody se domnívat, že litevština byla jeho mateřštinou) věnoval *de facto* cizímu jazyku. Jejich současníci proti tomu snad námitky mít mohli, oni to však za překážku nepovažovali, naopak to mohlo být i výhodou, jak je vidět na Nudožerského příkladu.

Styl jejich práce na jazykovědných úkolech byl v některých ohledech odlišný. Benedikt slovy ani látkou vsutku neplýtvá. Koupil hovoří dokonce o „jisté chladnější akademičnosti“ u univerzitního pedagoga ne nepochopitelné¹⁷⁴. Je pravda, že osobních hodnocení typických pro Jana Blahoslava, kterého Koupil klade do komparace, je Benedikt zcela prost, z jeho díla však dýchá efektivita a sebevědomí autora, který ví, jak a jaký cíl sleduje. Klein svůj záměr vytvořit kvalitní gramatiku promítá i do kvanta informací, kterými čtenáře zásobuje, ba dokonce místy i unavuje, a jeho snahou se zdá být vytvoření díla, kde bude zastoupeno *vše* a nikoli jen *vše potřebné*.

Obecně lze konstatovat, že přibližně devadesát procent všech termínů a kategorií je u obou autorů shodných. Nelze v tom však spatřovat přímý Benediktův vliv na Kleina, spíše to značí, že jejich názory formoval tentýž základ, vzor v podobě gramatické tvorby latinské a řecké. Ze srovnání učiněných Tamarou Buchiené však vyplývá, že o žádné z konfrontovaných gramatik nelze říci: ano, toto je Kleinova předloha. Jsou gramatiky, ze kterých napodobil systém konjugací, dokonce lze zaznamenat i drobné textové shody, stále však platí, že Daniel Klein syntetizuje vícero zdrojů a tvůrčím způsobem recykluje poznatky svých předchůdců. Nejedná se o mechanický kompilát, ale o promyšlený celek, který díky své promyšlenosti jednotlivých částí i celku dokázal ve svém úkolu obstát.

Přesto nalezneme jedno zásadní specifikum, které litevštině nemohla ani latina, ani řečtina nabídnout. Jsou to dva pády u jmenných deklinací, které obsahuje litevština stejně jako čeština. Zvykem tehdejších gramatik bylo přejímat latinský ablativ a aplikovat jej na svůj jazykový systém. Nudožerský však prozíratelně a věcně odhalil, že pro češtinu je tento pád

¹⁷⁴ Koupil, 2007, s. 145

nevhodný a po vzoru Matouše Benešovského místo něj zavedl dva jiné, lokál a instrumentál, se kterými teď již kompletní paradigma obsáhlo všechny tvary českých jmen. Klein, i přes nevoli vzdát se do té doby tradičního ablativu, Benediktova příkladu přesvědčivě následuje a dělí šestý pád vedví na Ablativ Instrumentalis a Ablativ Localis.

V tomto drobném ale nesmírně podstatném faktu si dovoluujeme spatřovat nejvýznamnější výsledek celého našeho bádání a zároveň i největší potenciál pro další výzkum. Klein měl totiž při psaní po ruce také gramatiku jazyka polského, který rovněž používá sedm pádů. Pro další zkoumání je tedy zapotřebí rozšířit srovnávaný diskurz a vzít si k ruce i jeden výtisk polského *Compendia*, abychom si mohli být jisti, že Kleinova inspirace skutečně pochází od Nudožerského.

K tématu jazyků, které Klein ovládal, nad kterým se rozepisují všichni v práci zmínění litevští badatelé, můžeme doplnit tolik: naznačený předpoklad, že Klein uměl česky se nepotvrdil, dost možná je pravděpodobnější opak. Některé Benediktovy poznatky, které mohl díky podobné struktuře češtiny a litevštiny Klein přijmout, zůstaly zcela bez pozornosti (viz naznačení vlivu slovesných předpon na vidovost).

I tak lze na konec této práce konstatovat, že bádání splnilo vkládaná očekávání a při hledání lingvistických propojení českého a litevského jazykovědného prostředí jsme pokročili zase o něco hlouběji do minulosti. Svou gramatickou předmluvu zakončuje Nudožerský obraceje se na mladou generaci: „*amplectere haec eadem tu quoque studiosa iuventus, converte in tuum usum, et aliquando, ubi iudicium maturius fuerit, ad excolendum hunc grammaticum agrum ad instar haeredum haud segnium te etiam accinge*“.¹⁷⁵ Přestože Klein oře pole v jiné zeměpisné šířce a délce, Benediktovu výzvu vyplnil dokonale.

¹⁷⁵ Nudožerský, f. VIIIr

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

primární literatura

Benešovský, M.: *Knížka slov českých vyložených*, KLP, Praha 2003

Blahoslav, J.: *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Čejka M., Šlosar D., Nechutová J. (ed.), Masarykova univerzita, Brno, 1991

M. Benedikt V. z Nudožer: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, Smith, N. S. (Ed.), Ostravská univerzita, Filozofická fakulta; Tilia, Ostrava 1999

Kabelka, J. (red.): *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius 1957

Optát B., Gzel P., Philomates V.: *Grammatyka Česká w dwogij Stránce*, digitální kopie na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice>

Sapūno ir Šulco Gramatika, Eigminas, K. (ed.), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 1997

sekundární literatura

Ambrazas, V. (red.): *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 2008

Biržiška, V.: *Aleksandrynas*, JAV LB Kultūros fondas, Chicago 1960

Buchienė, T.: *Dėl Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI-XVII amžių kitų kalbų gramatikomis*, Buchienė, T.: *Opusula lithuanica*, Drukarnija Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa 1998

Buchienė, T., Palionis, J.: *Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos*. J. Kabelka (red.), *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius 1957, 9-63

Citavičiūtė, L.: *Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius 2004

Citavičiutė, L.: *Įsruities apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos potvarkio Recessus generalis (1639) reikšmė lietuvių raštyjai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas*, Archivum Lithuanicum 11, Lietuvių kalbos institutas, Vilnius 2009, s. 9-63

Citavičiutė, L.: *Danielius Kleinas*. Narbutas S.: *Senosios Lietuvos Literatūra 1253 – 1795*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius 2011

Fojtíková O.: Lauryno Benedikto Nudožeriškio *Grammaticae Bohemicae [...] libri duo* (1603) ir Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (1653) prakalbos. Artūras Judžentis (red.); *Danielius Kleinas ir jo epocha*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2010 (Biblioteca Archivi Lithuanici, ISSN 1648–3294; 9), s. 31-34

Gelumbeckaitė, J.: *Lietuvių kalbos ortografijos reformos Danieliaus Kleino gramatikoje. Abėcėlė*, Artūras Judžentis (red.); *Danielius Kleinas ir jo epocha*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2010 (Biblioteca Archivi Lithuanici, ISSN 1648–3294; 9), s. 190-203

Hendrich, J.: *Dva příspěvky slovenské: Pierre de la Ramée a Gramatika Vavřince Benedikta z Nedožer*, vl. nákl., Praha 1930

Chyba, K.: *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, Památník národního písemnictví, Praha 1966

Jovaišas, A.: *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius 2009

Kolárik, O.: *Vavrinec Benedikt Nedožerský - popularizácia literárneho dedičstva*, Matica slovenská, Martin 1965

Korsakas, K.: *Lietuvių literatūros istorija*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius 1957

Koupil, O.: *Grammatykáři, gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*, Karolinum, Praha 2007

Lemeškin, I.: *Augustas Schleicheris ir Praha*. I. Lemeškin, J. Zabarskaitė (sud.), *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas I*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 63-102

Lexikon české literatury, Forst, V. (red.), Academia, Praha 1985-2008

Lukšaitė, I.: *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*, baltos lankos, Vilnius 1999

Nechutová, J., Šlosar, D., Večerka, R.: *Čítanka ze slovanské jazykovědy v českých zemích*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1982

Novák, J. V.: *O Gramatice české M. Vavřince Benedikta z Nudožer (vyd. r. 1603)*. Časopis Českého muzea, 1888, roč. 62, s. 360—369.

Paulauskienė, A.: *Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos*, Gimtasis žodis, Vilnius 2006

Pleskalová, J. (et al.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Academia, Praha, 2007

Porák, J.: *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13. - 18. století)*, SPN, Praha 1979

Sabaliauskas, A.: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, Mokslas, Vilnius 1979

Schiller, Ch.: *Das Wörterbuch von Daniel Klein - ein Opfer der Flammen?* Artūras Judžentis (red.); *Danielius Kleinas ir jo epocha*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2010 (Biblioteka Archivi Lithuanici, ISSN 1648–3294; 9), s. 31-34

Smith, N. S. (Ed.): *M. Benedikt V. z Nudožer: Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta; Tilia, Ostrava 1999

Smyth, H. W.: *Greek Grammar*, Harvard university Press, Cambridge Mass. c 1984

Švec, L., Macura, V., Štoll, P.: *Dějiny Pobaltských zemí*, Nakladatelství lidové noviny, Praha 1996

Truhlář, A.: *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému, v Čechách a na Moravě ve století XVI*, nákladem české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1908 - 1918

Večerka, R.: *Vývoj odborných zájmů o češtinu*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1988

Večerová, P.: *Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století, Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 15*, 2007, 83-97

Vlček, J.: *Dejiny literatúry slovenskej*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1953

Voit, P.: *Encyklopedie knihy, Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Nakladatelství Libri ve spolupráci s královskou kanonií premonstátů na Strahově, Praha 2006

Zinkevičius, Z.: *Lietuvių kalbos istorija*, Mokslas, Vilnius 1984

SEZNAM PŘÍLOH

1. Předmluva ke gramatice Daniela Kleina
2. Předmluva k Nudožerského gramatice